

Primljeno: 5.7.2023.

Prihvaćeno: 11.8.2023.

DOI: <https://doi.org/10.36506/av.66.1>**Ivan Filipović**

Hrvatski državni arhiv

Zagreb, Hrvatska

ivanfilipovicarchives@yahoo.com

O PREMAPOTPISU S DIPLOMATIČKOGA VIDIKA

UDK: 930.22(093)(0.032)

Izvorni znanstveni rad

Neposredan poticaj istraživanju bila su imenovanja i razrješenja šefova hrvatskih diplomatskih misija, koja se od 2000. godine redovito objavljuju u Narodnim novinama, a u kojim dokumentima predsjednika Republike stoji izraz "te uz prethodni supotpis predsjednika Vlade". No, takvoga "prethodnoga supotpisa" na njima nema (niti se on igdje objavljuje). Riječ je po svoj prilici o "premapotpisu", koji se u raznim oblicima pojavljuje još na dokumentima rimskih i bizantskih, ali i srednjovjekovnih europskih vladara, no ipak se smatra par excellence ranonovovjekovnom inovacijom čija povijest počinje u prvoj polovici 16. stoljeća, a u mnogim državama postoji i danas. Najprikladnija je metoda za istraživanje imenovanja, potpisa i premapotpisa u habsburškoj epohi hrvatske povijesti njemačko-austrijska Aktenkunde, pa su u prvom dijelu rada prikazani nastanak te pomoćne povijesne znanosti i njezina metoda, ali i paralelan razvoj u Francuskoj. U drugom dijelu rada prikazani su tipovi dokumenata koji su služili imenovanjima dužnosnika u Habsburškoj Monarhiji, time i u Hrvatskoj, a zbog svoje povijesne važnosti ponešto opširnije je obrađena diploma Leopolda I. kojom je 1665. imenovao Petra Zrinskoga hrvatskim banom. Treći dio rada posvećen je upravo premapotpisu (time i vladarevu potpisu), a koje je pitanje uređeno uputama Ferdinanda I. iz 1526. i 1559. godine. Otada se taj sustav nije bitnije mijenjao. Ipak, uočene su i prikazane neke razlike u pogledu potpisa i premapotpisa na dokumentima "austrijskih" i ugarskih kancelarija. Jedini pravi premapotpis u suvremenoj Hrvatskoj onaj je predsjednika Vlade na Odluci predsjednika Republike o raspisu referendumu 25. travnja 1991., no usporedbom s praksom iz habsburškoga

razdoblja uočena su neka odstupanja od tradicionalnih pravila u pogledu potpisa državnoga poglavara i propisanoga premapotpisa.

Ključne riječi: *supotpis; protupotpis; premapotpis; kontrasignatura; pomoćne povijesne znanosti; diplomatika; moderna diplomatika; arhivistika; imenovanja; diploma; patent; mandat; reskript; ručno pismo; rješenje; dekret*

1. Uvod

»Među konzervativnim silama pravne povijesti upravo je ceh pisara isprava oduvijek bio najkonzervativniji. Upornost, kojom su starodrevne formule uprkos mijenama prava bile prepisivane, nije tek osobitost germanskoga srednjovjekovlja.«¹ Ako ta tvrdnja austrijskoga povjesničara prava Heinricha Brunnera (1840.-1915.) i odgovara naravi svake administracije, ne samo srednjovjekovne, nego i novovjekovne, to ipak u dugoj povijesti europskih uprava i institucija opažamo povremene krize. Tako se je znameniti francuski diplomatičar Arthur Girya (1848.-1899.) kritički osvrnuo na diplomatski materijal iz razdoblja prvih Kapetovića (987.-1108.): »Kraljevske diplome toga doba općenito su dugačke, pisane tim pretencioznim stilom 11. stoljeća [...]. Nailazimo tu na neobičnu mješavinu starih formula, posuđenih iz staroga formulara, s izrazom novih ideja, sve to jedno s drugim loše spojeno. Stare riječi, s njihovim starim smislom, tu su pored novih izraza gdje se križaju s istim riječima čiji se je smisao promijenio.«² Pri tom se "loš ukus vremena" i "čudnovatost izraza" pojavljuju posebice u zaključnim odredbama.³ Jedan primjer iz kancelarije Otona I. iz 956. još je znakovitiji za takav razvoj i to, kao i u Francuskoj, upravo u eshatokolu. Ondje je neuki pisar nespretne ruke, oponašajući rekognicijski znak u obliku košnice, nacrtao građevinu na kojoj raspoznajemo vrata, prozore, pa i romanički luk na katu, pače i kapitel. Groteskom je tu pojavu nazvao švicarski diplomatičar

¹ »Unter den konservativen Mächten der Rechtsgeschichte war aber die Zunft der Urkundenschreiber von je die konservativste. Die Beharrlichkeit, mit welcher althergebrachte Formeln trotz der Wandlungen des Rechts nachgeschrieben wurden, ist nicht bloss eine Eigenthümlichkeit des germanischen Mittelalters.« Heinrich Brunner, *Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde: Erster Band: Die Privaturkunden Italiens; Das angelsächsische Landbuch: Die fränkische Privaturkunde* (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1880), str. 3.

² »Les diplômes royaux de cette époque sont en général longs, écrits dans ce style prétentieux caractéristique du XIe siècle [...]. On y rencontre un mélange singulier de formules anciennes, empruntées au vieux formulaire, avec l'expression de nouvelles idées, le tout mal soudé ensemble. Les vieux mots, avec leur sens ancien, s'y rencontrent à côté d'expressions nouvelles, ou se mêlent aux mêmes mots dont l'acception est changée.« Arthur Girya, *Manuel de diplomatique* (Paris: Hachette, 1894), str. 733.

³ Girya, *Manuel de diplomatique*, str. 735-736.

Rudolf Thommen, iako ona nije bila izuzetak.⁴ U ranom novom vijeku nećemo doduše naići na takve pojave. Elite su pismene, a sustav pisane komunikacije zbog svoje složenosti pod strogim nadzorom pravnika i iskusnih službenika koji bdiju nad svim potankostima “kancelarijskoga ceremonijala” te prave europske upravne kulture. Ipak, znakovit je njihov izražen strah od mogućih grešaka koje bi mogle nanijeti štetu ugledu i interesu vladara i države.⁵ Tijekom 19. stoljeća taj je sustav doduše bio pojednostavljen, nekadašnji oblici i nazivi dokumenata počeli su se ispreplitati, ali mnogo je toga bilo i sačuvano. I u novije vrijeme u Hrvatskoj opažamo jednu sličnu, doduše ne tako dramatičnu pojavu odmaka od stoljetne diplomatske prakse. Naime, kada je Hrvatska 1990. krenula u tranziciju iz komunističkoga u demokratsko uređenje, u njezinu se je državnom pravu nakon dugo vremena ponovno pojavila ustanova premapotpisa, nazvana u Ustavu *supotpis* (dvije odluke predsjednika Republike bile su uvjetovane prethodnim prijedlogom Vlade i “supotpisom” njezina šefa). Na toj osnovi predsjednik Republike donio je samo jednu odluku, onu o raspisivanju referenduma 1991., koja sadrži “supotpis” predsjednika Vlade.⁶ Međutim, nakon ustavnih reformi 2000. ovlasti predsjednika Republike bitno su sužene, a “supotpis” je predviđen na ukupno jedanaest različitih dokumenata, pri čemu se u tekstu Ustava koriste izrazi *supotpis*, *prethodni supotpis* i *supotpisivati*, a u imenovanjima i razrješenjima šefova diplomatskih misija objavljenima nakon 2000. stoji izraz “te uz prethodni supotpis predsjednika Vlade”, no toga supotpisa nigdje nema.

Ako takva praksa s pravnoga vidika očito i ne predstavlja problem, s vidika diplomatike neuobičajena je. Valja nam dakle potražiti odgovor na pitanje kako je premapotpis nastao i kako se je tijekom povijesti razvijao, pa se i kritički osvrnuti na navedenu hrvatsku praksu. U analizi se oslanjamo na njemačko-austrijsku *Aktenkunde*, pomoćnu povijesnu znanost čiji su predmet novovjekovni dokumenti, no najprije predstavljamo njezin nastanak i metodu, a zatim prijedloge prijevoda naziva discipline na hrvatski.

Naime, upravo su arhivisti bili ti koji su u ranom novom vijeku napravili oštru razliku između srednjovjekovnoga gradiva i onoga što je u puno većem opsegu počelo nastajati osobito od 16. stoljeća nadalje. Ono prvo gradivo, “isprave”, bilo je pohranjeno u posebnim, dobro čuvanim mjestima, koja su se naziva-

⁴ Rudolf Thommen, “Die Lehre von den Königs- und Kaiserurkunden,” u Rudolf Thommen i Ludwig Schmitz-Kallenberg, *Urkundenlehre I. und II. Teil: Zweite Auflage* (Leipzig: Teubner, 1913), str. 36; faksimil u: “Kaiserurkunden in Abbildungen,” *Münchener Digitalisierungszentrum*, pristupljeno 23. rujna 2023., https://geschichte.digital-sammlungen.de/kaiserurkunden/seite/bsb00009144_00086.

⁵ Johann Jakob Moser, *Einleitung zu den Cantzley-Geschäften: Zum Gebrauch der Hanauischen Staats- und Cantzley-Academie* (Hanau, 1750), str. 5; Friedrich Carl von Moser, *Kleine Schriften zur Erläuterung des Staats- und Völker-Rechts wie auch des Hof- und Canzley-Ceremoniels: Fünfter Band* (Frankfurt am Mayn: Johann Benjamin Andreck, 1755), str. 229-343, poglavlje “Abhandlung von Canzley-Fehlern”. Usp. i druga poglavlja u toj knjizi.

⁶ Odluka o raspisu referenduma, NN 21/1991, 25. travnja.

la trezorima, škrinjama, arhivima i sl., a ono drugo uglavnom je ostajalo u registraturama (pismohranama) i nazivano je "spisima". Tijekom romantizma razvila se je pak fascinacija srednjim vijekom, tako i srednjovjekovnim ispravama, pa se je u prvoj polovici 19. stoljeća u Njemačkoj pojavila čak i misao da su ti dokumenti jedino gradivo vrijedno čuvanja u arhivu. Njemački arhivist Heinrich Otto Meisner nazvao je to »precjenjivanjem srednjovjekovne isprave«.7

Do zaokreta je došlo krajem 19. stoljeća, kada se je, uz do tada favoriziranu, elitnu medievistiku, počeo javljati sve veći znanstveni interes za povijesna istraživanja ranoga novoga vijeka. To je arhiviste dovelo pred nove zadatke, naime, arhivističku obradu novovjekovnoga registraturnoga gradiva. Našavši se pred golemim količinama gradiva, koje je od 16. stoljeća počelo nastajati u sve većem obimu, njemački arhivisti počeli su ga ne samo obrađivati, nego i proučavati, uočavajući različite tipove javnih dokumenata, brojne elemente na njima i pravilnosti u njihovu nastanku. Nije bilo potrebno puno da ti školovani diplomatsčari učine korak dalje te da diplomatsčkom metodom počnu proučavati ranonovovjekovne spise. Tako je razvoj novovjekovne diplomatike započeo u Njemačkoj pod utjecajem Harryja Bresslaua (1848.-1926.) i njegove škole. Naime, on je prvi u svojem diplomatsčkom priručniku objavljenom 1889. ustvrdio da se diplomatika u svojoj biti ne ograničava samo na isprave srednjega vijeka, iako se ponajprije na njih primjenjuje.8 Bitan poticaj daljnjemu razvoju discipline i opet je dao Bresslau kada je sa suradnicima pokrenuo časopis *Archiv für Urkundenforschung* te s njima u predgovoru prvoga broja iz 1908. predložio proširenje predmeta discipline na sve dokumente, na antičke temelje kasnijega razvoja, ali i prijelazno razdoblje prema novovjekovlju.9

Rad o pruskim ranonovovjekovnim spisima i kancelarijama, što ga je 1909. objavio Martin Haß (1883.-1911.), u uvodnom je dijelu upravo programatski: po njemu diplomatika se je etablirala i dala bitnih rezultata, ali je predmet istraživanja ograničila na srednji vijek, dok je »široko, upravo nepregledno polje« novovjekovnih spisa ostalo uglavnom neistraženo. Njemački ranonovovjekovni kancelarijski priručnici više su namijenjeni poduci i praksi napose ispravnoga sastavljanja spisâ, ali o njihovu nastanku i razvoju gotovo ništa ne govore. Haß nadalje uviđa da srednjovjekovne *formalije* u ranom novom vijeku doduše gube

7 Heinrich Otto Meisner, *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969), str. 51.

8 »Die Beschränkung auf Urkunden des Mittelalters liegt nicht im Wesen und Begriff der Diplomatik, wengleich die diplomatische Kritik vorzugsweise auf dieselben angewandt wird.« Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien: Erster Band* (Leipzig: Veit & Comp., 1889), str. 7, bilj. 1.

9 O nastanku i povijesti te discipline u Njemačkoj usp. Eckart Henning, *Auxilia Historica: Beiträge zu den Historischen Hilfswissenschaften und ihren Wechselbeziehungen* (Köln: Böchslau, 2015), str. 121-143, poglavlje "Wie Die 'Aktenkunde' Entstand: Zur Disziplinengese einer Historischen Hilfswissenschaft Und Ihrer Weiteren Entwicklung Im 20. Jahrhundert".

na značenju, ali uočava kontinuitet nekih dijelova formulara srednjovjekovne isprave u kasnijim spisima, smatrajući bitnim »poznavanje barem najvažnijih njihovih unutarnjih i vanjskih obilježja«. ¹⁰ Time je on zapravo prvi utro put primjene diplomatske metode na novovjekovne spise. Od kasnijih radova svakako se ističe opsežna studija o ispravama međunarodnih sporazuma, koju je 1924. objavio austrijski arhivist Ludwig Bittner (1877.-1945.), a u kojoj je opsežan odgovarajući materijal podvrgnuo ispitivanju diplomatskom metodom. ¹¹

No, pravim je utemeljiteljem discipline postao Heinrich Otto Meisner (1890.-1974.), koji je tijekom dvadesetih i tridesetih godina povezo prusku državnu upravu, upravnu i kancelarijsku povijest te u Berlinu 1935. objavio djelo *Aktenkunde: Ein Handbuch für Archivbenutzer mit besonderer Berücksichtigung Brandenburg-Preußens*, priručnik namijenjen arhivistima i istraživačima arhivskoga gradiva. Time je utemeljena nova pomoćna povijesna znanost, čiji su predmet novovjekovni spisi Pruske, ali i drugih njemačkih zemalja, nastali djelatnošću državnih vlasti. U njezin daljnji razvoj ne ulazimo, nego tek spominjemo da je tijekom druge polovice 20. stoljeća njemačka arhivistika pristupila temeljitom utvrđivanju svoje terminologije, a metodom *Aktenkunde* obuhvatila je ne samo sve gradivo državnih stvaratelja, nego, najprije u DDR-u, i onih iz sfere gospodarstva, kako kapitalističke tako i socijalističke provenijencije, ¹² a u najnovije su vrijeme predmetom istraživanja postali i elektronički spisi. Sažimajući dosadašnji razvoj *Aktenkunde*, Eckart Henning zaključuje da doduše postoje poveznice s arhivistikom, ali prva je kao pomoćna povijesna znanost više sadržajno-povijesna nego formalno-arhivistička, pa trenutačno ne vidi mogućnost njihove integracije. ¹³

Iz vida međutim ne treba izgubiti ni paralelan razvoj u Francuskoj, zemlji duge diplomatske tradicije i odgovarajućega čvrstoga institucionalnoga okvira, jedan od čijih stupova je i École des chartes sa svojom katedrom za diplomatiku. Njezin nositelj, znameniti Arthur Giry (1848.-1899.), nakon dugogodišnjih istraživanja objavio je 1894. svoj *Manuel de diplomatique*, u kojem, možda i odlučnije nego njegov njemački pandan pet godina ranije, širi predmet diplomatike zapravo na sve arhivske dokumente: »Teoretski, diplomatika bi trebala obuhvatiti studij vjerodostojnih dokumenata svih zemalja i svih vremena.« ¹⁴ Diplomatski niz, koji počinje najstarijim sačuvanim dokumentima pisanim na papirusu i pergameni u 5. stoljeću, po Giryju se nastavlja sve do novovjekovnih vremena,

¹⁰ Martin Haß, "Über das Aktenwesen und den Kanzleistil im alten Preußen," *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte* 22, br. 2 (1909): str. 521-575.

¹¹ Ludwig Bittner, *Die Lehre von den völkerrechtlichen Vertragsurkunden* (Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1924).

¹² Henning, *Auxilia Historica*, str. 137-139.

¹³ Henning, *Auxilia Historica*, str. 136.

¹⁴ Giry, *Manuel de diplomatique*, str. 6.

štoviše »do naših dana«. No, kako je po njem diplomatsička kritika novovjekovnih dokumenata puno jednostavnija, to će od nje najviše koristiti imati medievistika, pa je i on gotovo svu pažnju posvetio upravo srednjovjekovnomu građivu. Ipak, velika mu je zasluga da je u svojem priručniku iznio i prvu tipologiju francuskih tzv. "kraljevskih spisa" od 14. stoljeća do kraja "staroga režima".¹⁵

Iznenadnom smrću velikoga učitelja nastupio je zastoj u pogledu primjene diplomatsičke metode na novovjekovne dokumente, a nositelj je katedre za paleografiju Alain de Boüard iza sebe ostavio nedovršeni diplomatsički priručnik u dva od planirana tri sveska, kojim je, zastupajući čistoću discipline, bitno suzio diplomatiku, ograničivši ju samo na dokumente pravne vrijednosti i učinka te uklonivši iz nje, kako se je sâm izrazio, »svaki parazitski razvoj« (tj. ispustio je paleografske, sfragističke, onomastičke i druge elemente).¹⁶ Ipak, u faksimile diplomatsičkoga materijala uvrstio je i nešto ranonovovjekovnih dokumenata. Kritički se je na takav razvoj osvrnuo Auguste Dumas, povjesničar prava i obrazovani arhivist, a koji je, između ostaloga, zauzeo stav da postoji "povijesna diplomatika" čiji su predmet srednjovjekovni dokumenti, međutim, da s istim znanstvenim duhom treba pristupiti i proučavanju kasnijeg materijala.¹⁷ No, perspektive proširenja diplomatike na novovjekovne spise, što ih je još krajem 19. stoljeća anticipirao Giry, u Francuskoj su naišle na odaziv tek šezdesetih godina. Iako je utjecajni Georges Tessier (1891.-1967.), od 1930. do 1961. nositelj diplomatsičke katedre na École des chartes, ipak na kraju nenamjerno suzio predmet diplomatike,¹⁸ to se je on ipak načelno slagao s time da se ona »primjenjuje doista podjednako dobro na naše zakone, dekrete i uredbe, na naše bilježničke spise, na naše mjenice kao i na pločice babilonske antike, na grčko-rimske papiruse i na srednjovjekovne isprave«. ¹⁹ Međutim, i njegovom knjigom *Diplomatique royale française* ("Francuska kraljevska diplomatika") iz 1962. dominira još uvijek elitni srednjovjekovni dokument.²⁰ No njegovoj učenici Hélène Michaud (1920.-1977.) pošlo je za rukom da upravo pod njegovim vodstvom na području, u Francuskoj

¹⁵ Giry, *Manuel de diplomatique*, str. 764-785.

¹⁶ Auguste Dumas, "A. de Boüard, professeur à l'École des Chartes. Manuel de diplomatique française et pontificale, t. I, Diplomatique générale. – Paris, Auguste Picard, 1929, in-8°, 397 pages, avec un album de 54 planches en phototypi," *Le Moyen âge: Revue trimestrielle d'histoire et de philologie* 1 (3. serija), br. 1 (1930): str. 105.

¹⁷ Robert-Henri Bautier, "Leçon d'ouverture du cours de diplomatique à l'École des chartes (20 octobre 1961)," *Bibliothèque de l'École des chartes* 119 (1961): str. 206.

¹⁸ Olivier Guyotjeannin, "Avant-Propos," *Bibliothèque de l'École des chartes* 161 (2003): str. 495-500.

¹⁹ »Elle s'applique en effet aussi bien à nos lois, décrets et arrêtés, à nos actes notariés, à nos effets de commerce qu'aux tablettes de l'Antiquité babylonienne, aux papyrus gréco-romains et aux chartes médiévales.« Georges Tessier, *La diplomatique* (Paris: Presses universitaires de France, 1966), str. 14.

²⁰ Georges Tessier, *Diplomatique royale française* (Paris: Picard, 1962).

vrlo razvijene, povijesti institucija dade bitan doprinos i poznavanju ranonovovjekovnih francuskih spisa.²¹

Šezdesete godine doba su otvaranja francuske diplomatike novim područjima istraživanja, kako je to 1961. nagovijestio Robert-Henri Bautier (1922.-2010.) u svojem nastupnom predavanju, u kojem povlači paralelu između zaključaka do kojih je došao njegov prethodnik Tessier s Meisnerovim djelom, a francusku diplomatiku, koja je svoj predmet istraživanja bitno suzila krajem 19. stoljeća, vraća na pozicije francuskih učenih benediktinaca Toustaina i Tassina, autorâ velikoga diplomatsčkoga priručnika objavljenoga u šest svezaka od 1750. do 1765., koji su predmetom svoje discipline smatrali zapravo sve arhivske dokumente.²² Iako je Bautier posvetio pažnju srednjovjekovnim temeljima novovjekovnih francuskih kraljevskih spisa,²³ tek je njegov kolega na katedri za povijest institucija Francuske Bernard Barbiche ustvrdio da postoji i diplomatika novovjekovnih dokumenata.²⁴ U međuvremenu diplomatika je na *École des chartes* predavana na katedrama za arhivistiku, diplomatiku i povijest institucija srednjovjekovne epohe i onoj novovjekovne epohe. Nositelj potonje Olivier Poncet u svojem pledoajeu diplomatike novovjekovnih spisa smatra ju zasebnom disciplinom i pozicionira ju između medievističke diplomatike, arhivistike i povijesti institucija.²⁵ Iako, dakle, njemačka *Aktenkunde* nije nepoznanica u Francuskoj, to je ondje proučavanje novovjekovnih spisa povezano s povijesti institucija, a posebno ga udžbenika, kakvoga imaju Njemačka i Austrija, još nema.

Iako je Meisnerova metoda percipirana izvan Njemačke i Austrije, ipak je rijetko gdje i primijenjena, primjerice u Češkoj, gdje je našla svoje mjesto i u okviru sveučilišnih studija. U Hrvatskoj pak diplomatsčkom metodom uglavnom su istraživani srednjovjekovni dokumenti,²⁶ a novovjekovnim pažnju posvećuju uglavnom arhivisti. Tako Josip Buturac i Stjepan Bačić u svojem priručniku za

²¹ Hélène Michaud, *La Grande Chancellerie et les écritures royales au seizième siècle (1515-1589)* (Paris: Presses universitaires de France, 1967). Autorica je profesionalno bila upućena na obradu dokumenata 18. stoljeća, no kako bi razumjela njihov nastanak i razvoj, morala je odgovore potražiti upravo u dokumentima 16. stoljeća.

²² Bautier, "Leçon d'ouverture," str. 201-202.

²³ Robert-Henri Bautier, "Typologie diplomatique des actes royaux français (XIIIe-XVe siècles)," u *Diplomatique royale du Moyen-Âge, XIIIe-XIVe siècles: Actes du Colloque*, ur. José Marques (Porto: Faculdade de Letras, 1996), str. 25-68, pristupljeno 23. rujna 2023., <https://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/11493.pdf>.

²⁴ Bernard Barbiche, "La diplomatique des actes de l'époque moderne XVIe-XVIIe siècle: Bilan et perspectives," *Gazette des archives* 172 (1996): str. 19-36. Čitav taj broj glasila Društva francuskih arhivista posvećen je upravo pitanju širenja diplomatike na novovjekovne i suvremene dokumente.

²⁵ Olivier Poncet, "Défense et illustration de la diplomatique de l'époque moderne," *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 52 (2006): str. 395-416.

²⁶ Josip Nagy, "Diplomatika," u *Hrvatska enciklopedija: Svezak V: Dilatacija – Električka*, ur. Mate Ujević (Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1945), str. 58-65; Ante Gulin, "Pregled hrvatske diplomatike s bibliografijom," *Starine JAZU* 58 (1980): str. 193-220; Tomislav Galović, "O stotoj

arhiviste i istraživače iz 1966. razlikuju “diplome ili povelje” od “spisâ”, kojima pristupaju »po svom postanku odn. razvitku, zatim po sadržaju i značaju«, međutim bez da su dublje i sustavnije ušli u materiju.²⁷ Korak dalje otišao je Ivan Beuc u svojoj knjizi *Arhivistika* iz 1968. godine,²⁸ u kojoj donosi tipove arhivskih dokumenata »po obliku«, »sa arhivističkog stanovišta«, »po etapama u izradi dokumenata«, »s diplomatsičkog stajališta« i »po sadržaju«, no i kod njega nalazimo tek nekoliko tipova srednjovjekovnih dokumenata, koji postoje i u novovjekovnom razdoblju (mandat, patent, zatvoreno pismo i sl.).²⁹ Stjepan Antoljak pak u svojem udžbeniku za pomoćne povijesne znanosti iz 1970. više je prostora posvetio arhivistici (koju u Hrvatskoj danas više ne ubrajamo u njih)³⁰ negoli diplomatici,³¹ ali je ipak zanimljivo da u »noviju i najnoviju literaturu o diplomatici« ubraja i Meisnerovu *Aktenkunde*.³² Konačno, tu je rad Krešimira Nemetha, objavljen u *Priručniku iz arhivistike* iz 1977., a koji predstavlja prvu izričitu percepciju Meisnerove *Aktenkunde* u nas. Taj je rad za istraživače i arhiviste korisno prvo upoznavanje sa specifičnom njemačkom metodom proučavanju novovjekovnih spisa.³³

Njemačka arhivska škola isprva je dakle napravila oštru razliku između srednjega vijeka kao “epohe isprava” (*Urkundenzeitalter*) i novoga vijeka kao “epohe spisa” (*Aktenzeitalter*), pri čemu je za prekretnicu uzeta 1500. godina. Iako je takvo poimanje i danas donekle prisutno, ipak je i sâm Meisner kasnije povukao takvo učenje ustvrdivši da je srednji vijek razdoblje u kojem po zastupljenosti i značenju prevladavaju isprave, a u novom vijeku prevladavaju spisi, te je u tom smislu smatrao ispravnijim govoriti o »nauku o ispravama i spisima srednjega

obljetnici utemeljenja Katedre (1908.-2008.),” *Pro tempore* 6-7 (2009): str. 362-365. Usp. i druge radove hrvatskih diplomatsičara citiranih u ovom radu.

²⁷ Svakako je zanimljiva uputa autora na latinski rječnik slovačko-mađarskoga filologa Antala Bartala (Anton Partl, 1829.-1909.), koji donosi pravo obilje različitih tipova spisa pod natuknicom *litterae*, a kojima bi valjalo dodati i druge, primjerice *mandatum*. Antal Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae* (Lipsiae: B. G. Teubneri, 1901), str. 383-390, 403-405. Međutim, takav pristup klasificiranju dokumenata po njihovu sadržaju otvorio bi »pravu Pandorinu kutiju ranonovovjekovne diplomatike«, kako se je izrazio Poncet, “Défense et illustration”, str. 400.

²⁸ Ivan Beuc, *Arhivistika: Predavanja dr. Ivana Beuca na Arhivističkom tečaju u Zagrebu 1968. godine* (Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1968).

²⁹ Beuc, *Arhivistika*, str. 21-28.

³⁰ S tim se slaže i Tomislav Galović, “Struka pomoćne povijesne znanosti u hrvatskoj enciklopedici (okviri i perspektive),” u *Međunarodni znanstveni skup enciklopedika 2020: Dosezi i izazovi*, ur. Iva Klobučar Srbić (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020), str. 69-71.

³¹ Stjepan Antoljak, *Pomoćne istorijske nauke* (Kraljevo: Istorijski arhiv, 1970).

³² Antoljak, *Pomoćne istorijske nauke*, str. 51.

³³ Krešimir Nemeth, “Arhivska građa,” u *Priručnik iz arhivistike*, ur. Bernard Stulli (Zagreb: Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, 1977), str. 23-41.

vijeka i novoga vijeka«. ³⁴ Njemački arhivist Jürgen Kloosterhuis koristi izraz »teorija novovjekovnih službenih spisa«. ³⁵ Austrijski pak arhivist Michael Hochedlinger čini kompromis, pa je svoj udžbenik naslovio *Aktenkunde: Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit* (”Teorija spisâ: Nauk o novovjekovnim ispravama i spisima”). ³⁶ Konačno, spomenimo još i znanstveni blog *Aktenkunde: Aktenlesen als historische Hilfswissenschaft*, koji objavljuje njemački arhivist Holger Berwinkel. ³⁷

Hrvatskoga naziva za tu disciplinu čiji su predmet, kao što smo naveli, u prvom redu novovjekovni ”spisi”, ali i novovjekovne isprave, nema. U pogledu engleskoga naziva discipline Meisner se je suglasio s jednim prijedlogom. Naime, američki arhivist Emmett Leahy boravio je tridesetih godina u Europi, gdje se je očito susreo s Meisnerom i njegovim djelom, u prikazu kojega piše kako je sâm veliki učitelj arhivistike sugerirao da bi ispravan prijevod izraza *Aktenkunde* na engleski glasio *modern diplomatics*. No, Leahy je tomu ipak dodao: »It is evident that such a translation begs the question. To describe the work as a study of modern documents, while it is not a precise translation, has the distinct advantage of withholding a possible contribution to the frequently protracted terminological disputes of some of our abler colleagues.« ³⁸ Mario Wimmer pak *Aktenkunde* prevodi kao *modern diplomatics of files*. ³⁹ U Francuskoj Bernard Barbiche ustvrdio je 1996. da je »diplomatika ranoga novog vijeka« (*diplomatie de l'époque moderne*) još mlada znanost. ⁴⁰ Olivier Guyotjeannin piše o slabom odjeku »njemačke *Aktenkunde*« (*Aktenkunde allemande*), kako ju naziva, u Francuskoj. ⁴¹ Wolfgang Hans Stein pokušava naći odgovarajući izraz na francuskom, pa tako spominje

³⁴ »Urkunden- und Aktenlehre des Mittelalters und der Neuzeit«, Meisner, *Archivalienkunde*, str. 124. Svoje mišljenje o odnosu isprava i spisâ Meisner je objasnio u 1953. objavljenom posebnom radu: »Das Begriffspaar Urkunden und Akten,“ u *Forschungen aus mitteldeutschen Archiven: Zum 60. Geburtstag von Hellmut Kretzschmar* (Berlin: Rütten & Loening, 1953), str. 34-47.

³⁵ »Amtliche Aktenkunde der Neuzeit«. Vidi: Jürgen Kloosterhuis, »Amtliche Aktenkunde der Neuzeit: Ein hilfswissenschaftliches Kompendium,“ *Archiv für Diplomatik* 45 (1999): str. 469.

³⁶ Michael Hochedlinger, *Aktenkunde: Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit* (München: Böhlau, 2009).

³⁷ Holger Berwinkel, *Aktenkunde: Aktenlesen als Historische Hilfswissenschaft*, pristupljeno 23. rujna 2023., <https://aktenkunde.hypotheses.org/>.

³⁸ Emmett J. Leahy, »Aktenkunde: Ein Handbuch für Archivbenutzer mit besonderer Berücksichtigung Brandenburg-Preussens, von Heinrich Otto Meisner, Staatsarchivrat, Reichsarchiv, Potsdam. (Berlin. E. S. Mittler & Sohn, 1935. Pp. xix, 186. M. 10.)“ *The American Archivist* 2, br. 4 (1939): str. 264.

³⁹ Mario Wimmer, »Revisions and Revisionisms in H.O. Meisner’s Modern Diplomatics of Files: An Essay in the Historical Anthropology of Bureaucratic Mediocracy,“ *Administrory: Zeitschrift für Verwaltungsgeschichte* 4, br. 1 (2019): str. 87-109.

⁴⁰ Barbiche, »La diplomatie,“ str. 19.

⁴¹ Guyotjeannin, »Avant-propos,“ str. 497, bilj. 7 i 8, str. 498, bilj. 1.

diplomatie moderne ili, preciznije, *diplomatie royale française moderne*.⁴² Olivier Poncet pak koristi izraze *diplomatie moderne* i *diplomatie de l'époque moderne*. Konačno, tu disciplinu nalazimo i u Češkoj, gdje se naziva “novovjekovna diplomatika” (*novověká diplomatika*) ili “diplomatika u novovjekovnom dobu” (*diplomatika v době novověku*).⁴³ Svjesni da ti nazivi nisu najprecizniji, za potrebe ovoga rada koristimo izraz “diplomatika novovjekovnih spisa”, pojednostavljeno “novovjekovna diplomatika”. Analogijom s hrvatskim nazivima drugih pomoćnih povijesnih znanosti (*grboslovlje, pečatoslovlje, zastavoslovlje*), ali i hrvatskom jezičnom tradicijom,⁴⁴ možda bi prikladniji bio neologizam *spisoslovlje* jer bi pored novovjekovnih mogao zahvatiti i spise kasnoga srednjega vijeka, ali i one suvremene epohe.

Zbog stoljetne političke, državnopravne i upravne povezanosti Hrvatske s austrijskim zemljama najprikladnijim pristupom izučavanju hrvatskih novovjekovnih arhivskih dokumenata učinila nam se je upravo Meisnerova metoda, koju je u novije vrijeme doradio Michael Hochedlinger i primijenio u prvom redu upravo na novovjekovnim spisima habsburške epohe. Ta metoda pristupa istraživanju spisâ s tri aspekta, o kojima je riječ u nastavku. Genetička novovjekovna diplomatika (*genetische Aktenkunde*) proučava pojedinačne dokumente u različitim fazama nastanka spisa, od prvoga nacрта, preko revidiranoga, pa do izrade čistopisa, pri čemu proučava i postupke donošenja odluka, otpravljanja pojedinačnoga dokumenta, arhiviranja dokumentacije kod stvaratelja gradiva, uključujući i brojne kancelarijske i registraturne bilješke na takvim sačuvanim spisima. Zbog toga razloga Hochedlinger ju smatra “pomoćnom znanosti” upravne povijesti i povijesti institucija jer podrazumijeva dobro poznavanje funkcioniranja novovjekovnih vlasti, ali i odgovarajućega državnopravnoga okvira.⁴⁵ Analitička novovjekovna diplomatika (*analytische Aktenkunde*) vrlo je bliska diplomatici, štoviše, nastala je po uzoru na nju. Proučavanje vanjskih obilježja novovjekovnih spisa donekle je jednostavnija zadaća (podloga i njezin materijal, formati, način savijanja, vodeni žigovi, način pečaćenja i dr.), a unutarnja obilježja novovjekovnih spisa, osobito onih iz 18. stoljeća, puno su složenija. Kao i medievistička di-

⁴² Wolfgang Hans Stein, “Une diplomatie allemande des documents administratifs français du XIXe siècle,” *Bibliothèque de l'École des chartes* 161 (2003): str. 502, 504, bilj. 11.

⁴³ “FF:AR1A115 Novověká diplomatika I,” *Masarykovy univerzity*, pristupljeno 23. rujna 2023., <https://is.muni.cz/predmet/phil/podzim2017/AR1A115>.

⁴⁴ Šulek donosi sljedeće nazive za pomoćne povijesne znanosti: *doboslovlje i kronologija* (knj. 1, str. 150, s. v. Chronologia); *listinarstvo i diplomatika* (knj. 1, str. 221, s. v. Diplomatica); *nauk o na(d)pisih i epigrafika* (knj. 1, str. 280, s. v. Epigraphik); *pjenezoslovlje i numizmatika* (knj. 1, str. 676, s. v. Numismatica, Numismatik); *drevnopolis i paleografija* (knj. 2, str. 743, s. v. Palaeographia). Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta. I. pola* (Zagreb: Tiskom Narodne tiskare Dra. Ljudevita Gaja, 1874); Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta. II. pola* (Zagreb: Tiskom Narodne tiskare Dra. Ljudevita Gaja, 1875).

⁴⁵ Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 50.

plomatika, i ona proučava brojne elemente formulara novovjekovnih spisa, koji se je razvio iz onoga srednjovjekovnoga, uzimajući u obzir stil kojim je spis sastavljen (u prvom licu množine ili kurijalni stil, tj. *stilus curiae* ili *stilus regius*, zatim stil u prvom licu jednine ili stil pisma, tj. *stilus litterarum*, te objektivni stil, tj. *stilus relativus*, u kojem subjekt o sebi piše u trećem licu jednine),⁴⁶ kao i osobito složena pitanja intitulacije, pravilne unutarnje i vanjske adrese s odgovarajućim ispravnim naslovima i oslovljavanjem, te zaključnim izrazima kurtoazije, ali i drugim elementima srednjovjekovnoga formulara koji su se održali dijelom i do danas, dakako i načine ovjere potpisima i pečatom.⁴⁷ Sistematska novovjekovna diplomatika (*systematische (klassifizierende) Aktenkunde*) za predmet ima tipove novovjekovnih spisa, a promatra hijerarhijske odnose (dokumenti nadređenih, dokumenti podređenih i dokumenti jednakopravnih subjekata), zatim svrhu (nalog ili zapovijed nadređenoga podređenomu, izvješće ili molba podređenoga nadređenomu, te priopćenje ili zamolba između jednakopravnih subjekata), kao i stilska obilježja kojim su sastavljeni. Na toj osnovi Hochedlinger svrstava ih u četiri velike cjeline: vladarska korespondencija u prvom licu množine (kancelarijsko pismo) i prvom licu jednine (ručno pismo), zatim spisi nadređenih (tj. vladara i javnih vlasti, u koje spada ukupno 21 tip), potom spisi podređenih s ukupno 6 tipova i konačno spisi jednakopravnih subjekata, i to unutardržavni (5 tipova) i međudržavni (4 tipa).⁴⁸ Valja naglasiti da su predmet te discipline u prvom redu upravni spisi države i da je *Aktenkunde* identificirala glavne tipove dokumenata koji međutim u raznim vremenima i zemljama nose i drugačije nazive, odnosno da tijekom 19. stoljeća dolazi do preklapanja starih naziva za različite tipove spisâ. Dakako da novovjekovna diplomatika u obzir uzima i raznovrsne službene uredske knjige. Ipak, u Njemačkoj se je u međuvremenu razvila i posebna disciplina, tzv. *Amtsbuchkunde*, koja se je za sada uglavnom posvetila srednjovjekovnomu gradivu.

Kao što smo već spomenuli, još i prije nego se je pojavio Meisnerov priručnik, austrijski arhivist Ludwig Bittner diplomatskom je metodom istražio i prikazao novovjekovne isprave međunarodnih sporazuma i srodnih spisa. Takav njegov temeljit (i kako se je pokazalo ispravan) pristup naišao je na neobično oštru kritiku jednoga onodobnoga američkoga pravника, u čijem prikazu djela stoji: »This book seems to the reviewer an example of ultra-Teutonic scholarship. Though dealing with an intensely practical subject, it would probably read to a man of affairs about like a doctor's thesis on the Greek particle.«⁴⁹ No, i danas mnogi primjećuju kako je novovjekovna diplomatika vrlo specifična disciplina,

⁴⁶ Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 133-134, 171.

⁴⁷ Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 133-170.

⁴⁸ Usp. pregled klasifikacije u obliku tablice kod Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 235.

⁴⁹ Georg C. Butte, "Die Lehre von den Voelkerrechtlichen Vertragsurkunden. By Ludwig Bittner," *American Journal of International Law* 18, br. 4 (1924): str. 849.

pa jedan recenzent Hochedlingerova djela piše da »Aktenkunde ili ‘znanost o dokumentima’ – ima reputaciju da je domena arhivista i nekoliko staromodnih čudaka.«⁵⁰ Za jednog drugog autora problem je u imidžu discipline: »Ni najzanesenijim povjesničarkama i povjesničarima oči se ne zacakle na spomen ‘spisâ’, nego se prije bude sjećanja na prašnjavo, suhoparno štivo.«⁵¹

Kloosterhuis novovjekovnu diplomatiku smatra podjednako pomoćnom povijesnom znanosti koja nudi osnove za kritički studij spisâ te daje odgovor na pitanje o autentičnosti dokumenata i sudionika u njihovu nastanku, ali i “arhivističkom disciplinom” (*archivwissenschaftliche Disziplin*) koja nudi osnove za “točan i potpun” opis dokumenata i za njihovo proučavanje prema obliku i sadržaju, a što je preduvjet za ispravno arhiviranje spisâ po načelu provenijencije.⁵²

Prije negoli prijedemo na temu rada potrebno je još jedno terminološko pojašnjenje. Naime, spomenuli smo da je povod istraživanju “(prethodni) supotpis”, za koji predmnijevamo da je premapotpis, a kojemu pak odgovara franc. *contreseing*, njem. *Gegenzeichnung* (ali i *Kontrasignatur*), španj. *contrasigno*, tal. *controfirma* i dr. Međunarodni rječnik diplomatike definira ga kao »potpis koji službenik, u obavljanju svojih službi, stavlja k potpisu više vlasti kako bi dokumentu dao punu pravovaljanost«.⁵³ Kako je premapotpis odgovornoga ministra u Habsburškoj Monarhiji postao obvezatan oktroiranim tzv. Ožujskim ustavom iz 1848., to se i prijevodu toga izraza imala posvetiti Komisija za slavensku pravno-političku terminologiju, sazvana u Beču u srpnju 1849. »da sastavi shodan pravoslovni i državnički nazovnik u svim slavenskim narječjima običnim u austrijskoj cesarevini«, a čiji je odbor za južnoslavenske jezike rezultate svojega rada objavio 1853. u obliku četverojezičnoga rječnika.⁵⁴ No, i prije izlaska toga terminološkoga rječnika objavljen je prijevod Ustava iz 1848., čiji §18 glasi: »Jede Verfügung

⁵⁰ »[...] l’Aktenkunde ou ‘science des documents’ – a la réputation d’être le domaine des archivistes et de quelques nerds aux goûts surannés.« Falk Bretschneider, “Hochedlinger, Michael, Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit,” *Revue de l’Institut français d’histoire en Allemagne* (1. siječnja 2011), <https://doi.org/10.4000/ifha.6586>.

⁵¹ »Auch die begeistertsten Historikerinnen und Historiker bekommen beim Stichwort ‘Akten’ keine leuchtenden Augen, und man assoziiert eher staubige, trockene Lektüre.« Johannes Grützmaker, “M. Hochedlinger: Aktenkunde,” *H-Net: Humanities and Social Sciences Online*, lipanj 2009., pristupljeno 23. rujna 2023., <https://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=25104>.

⁵² Kloosterhuis, “Amtliche Aktenkunde der Neuzeit,” str. 465-563.

⁵³ »Le contre-seing est la signature qu’un officier appose, dans l’exercice de ses fonctions, à l’appui de la signature d’une autorité supérieure pour donner à la pièce pleine valeur exécutoire.« *Vocabulaire international de la diplomatie*, ur. Maria Milagros Cárcel Ortí (València: Universitat de València, 1997), br. 262, str. 68. O potpisima usp. Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: Latinska paleografija: Opća diplomatika: Kronologija: Rječnik kratica* (Zagreb: Školska knjiga, 1991), str. 153, 156.

⁵⁴ *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs: Von der Commission für die slavische juridisch-politische Terminologie: Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe* (Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1853).

bedarf der Gegenzeichnung eines verantwortlichen Ministers«, odnosno u hrvatskom prijevodu: »Svaku naredbu treba da protubilježi jedan odgovorni popečitelj.«⁵⁵ Izraz *Gegenzeichnung* preveden je dakle glagolom *protubilježiti*. Međutim, izraz *Contrasignirung* preveden je na hrvatski s *uzpodpisak*, na slovenski *protipodpis*, a *Gegenzeichnung* na hrvatski kao *supodpis*, a na slovenski istim izrazom *protipodpis*.⁵⁶ U hrvatskoj državnoj terminologiji ti se izrazi međutim nisu ustalili, pa je mađarski izraz *ellenjegyzés* u hrvatskom tekstu Hrvatsko-ugarske nagodbe preveden kao *premapotpis*.

Supotpis, protupotpis ili premapotpis? Hrvatski izraz *supotpis* odgovara međutim njemačkomu izrazu *Mitunterschrift*, a takav supotpis ne prethodi potpisu, nego je to zajednički potpis dviju (ili više) osoba koje zajednički nastupaju i, što je najvažnije, zajednički donose kakvu odluku (primjerice u ranonovovjekovnim tzv. kolegijalnim vlastima njemačkih zemalja). Navedimo odmah i jedan vrlo lijep diplomatski primjer takvih supotpisa, a to je Bruxelleski sporazum od 7. veljače 1522. koji su supotpisali car Karlo V. i nadvojvoda Ferdinand I. Na izvorniku je razvidno da je lijeva strana predviđena za starijeg i višerangiranog, a desna za mlađeg i nižerangiranog brata. Potpisi dvojice vladara neposredno su ispod teksta, lijevo "Carolus", desno "Ferdinandus", a prekriva ih pregib (*plica*), na čijoj su vanjskoj strani premapotpisi carevoga tajnika Jeana Lallemanda (1470.-1560.) i nadvojvodina rizničara Gabriela de Salamanca-Ortenburg (1489.-1539.). Pravilo lijeve i desne strane prate i dva odgovarajuća viseća pečata.⁵⁷ Lijeva strana za potpis, premapotpis i pečat odgovara "heraldički desnoj" ili "prednjoj", tj. počasnoj strani.

Gegenzeichnung ili *Kontrasignatur* međutim spada u tip tzv. prethodnoga potpisa ili parafa (*Vorzeichnung*) kojim potpisnik na sebe i prema vladaru preuzima odgovornost za formalnu i materijalnu ispravnost dokumenta. No, ni njemački izraz *Gegenzeichnung* nije najjasniji, pa Meisner tvrdi da to u biti i nije *Gegenzeichnung* ("prema-potpis"), nego *Vorzeichnung*, dakle "pred-potpis", tj. takav koji pretpostavlja (kasniji) vladarev potpis, čime, po njemu, izraz *Kontra* dobiva svoj jezični smisao.⁵⁸

Spomenimo još i da je Tomo Maretić u svojem jezičnom priručniku iz 1924. iz stilističkih razloga odbacio izraz *premapotpis* (iako postoji riječ *premaljeće*), smatrajući kako bi bolji bio »potpis sa strane«, a umjesto *premapotpisati* »sa

⁵⁵ *Zemaljsko-zakonski i vladni list za krunovinu Hrvatsku i Slavoniu*, 1/1850, str. 11.

⁵⁶ *Juridisch-politische Terminologie*, str. 119 (s. v. *Contrasignirung*), 232 (s. v. *Gegenzeichnung*).

⁵⁷ Preslici isprave dostupni u: "Charter: Familienurkunden (1316-1758) FU 1522 II 07," *Monasterium.net*, pristupljeno 23. rujna 2023., http://monasterium.net:8181/mom/AT-HHStA/FU/FU_1522_II_07.1/charter.

⁵⁸ Meisner, *Archivalienkunde*, str. 248-249.

strane potpisati«. ⁵⁹ Ipak, u novije vrijeme mađarski slavist István Nyomárkay došao je do začuđujuće ispravna filološkoga zaključka koji se u potpunosti poklapa s diplomatskim: po njem »premapotpis izriče činjenicu da netko potpisuje pored nekoga, u odnosu na nekoga, protiv nekoga«, a izraz *supotpis* predmnijeva »zajedničku radnju«. ⁶⁰ Konačno, hrvatska nacionalna i opća enciklopedija *Proleksis* tu vrstu potpisa naziva *premapotpis* ili *kontrasignatura*, ⁶¹ a ta dva istovjetna naziva smatramo najpogodnijim za korištenje i u hrvatskoj novovjekovnoj diplomatskoj terminologiji.

2. Poluge uprave: imenovanja u habsburškoj Hrvatskoj

U nastavku rada predstavljamo tipove dokumenata koji su u habsburškoj epohi hrvatske povijesti služili za imenovanja visokih civilnih i vojnih dužnosnika te uz pomoć njemačko-austrijske novovjekovne diplomatike prikazujemo njihova osnovna obilježja, a zatim i način njihove ovjere vladarevim potpisom i odgovarajućim premapotpisima.

Imenovanje hrvatskih banova bio je ponešto složen postupak kojemu je prethodio odabir vladaru najpogodnijega kandidata, pri čemu su hrvatski staleži težili iskoristiti svoje pravo da predlože više njih. Zatim je uslijedio i postupak pregovora s budućim banom o uvjetima preuzimanja banske službe. ⁶² Konačno, vladarevu volju trebalo je priopćiti i u pisanom obliku. Takve postupke imala je ispočetka obavljati njegova Dvorska kancelarija (*Hofkanzlei*), ⁶³ osnovana 1526. po

⁵⁹ Tomislav Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom: Dopuna Broz-Ivekovićevu "Rječniku hrvatskoga jezika"* (Zagreb: L. Hartman, 1924), str. 106.

⁶⁰ István Nyomárkay, *Kroatističke studije*, (Zagreb: Matica hrvatska, 2000), str. 59-74, poglavlje "Mađarski uzori hrvatske jezične obnove u zrcalu terminoloških rječnika".

⁶¹ "Premapotpis (kontrasignatura)," *Proleksis enciklopedija*, pristupljeno 23. rujna 2023., <https://proleksis.lzmk.hr/42586/>.

⁶² Usp. Vjekoslav Klaić, "Kandidacija (commendatio) bana po hrvatskom saboru za vladanja kuće Habsburg (1527-1848.)," *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva* 10 (1908): str. 166-196; Aleksa Ivić, "Vrhovni glavari u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od muhačke bitke do kraja 17. vijeka," *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva* 12 (1910): str. 227-229; Ivana Horbec, "Homo principis et homo statuum – banska služba za vladavine Marije Terezije," *Povijesni prilozi* 28 (2009): str. 283-316. Usp. uvjete koje je prije 24. listopada 1526. Dvorskomu vijeću iznio poslanik Franje Bačana: *Habsburški spomenici kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije: Knj. 1: Od godine 1526. do godine 1530.*, ur. Emilij Laszowski (Zagreb: JAZU, 1914), br. 25, str. 24.

⁶³ Ona je u prvom razdoblju svojega postojanja bila tek izvršno administrativno tijelo bez ikakvih političkih ovlasti. Godine 1559. bila je spojena s Carskom dvorskom kancelarijom (*Reichshofkanzlei*), a 1620. ponovno je uspostavljena i s vremenom je razvila središnju dvorsku vlast nadležnu za nasljedne zemlje. Do daljnjih promjena došlo je pod Marijom Terezijom i njezinim nasljednicima. Usp. Michael Göbl i Michael Hochedlinger, "Die österreichische Hofkanzlei," u *Verwaltungs-geschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen: Teilband 1*, ur. M. Hochedlinger, P. Mat' a i T. Winkelbauer (Wien: Böhlau, 2019), str. 445-452.

uzoru na one njemačkih kneževa. Njome je upravljao kancelar, a glavninu su golemoga posla obavljali tajnici, opseg čijih je zaduženja bio određen prema jezicima i zemljama, i njima pridodani kancelarijski službenici.⁶⁴ Za nas je osobito zanimljiv “latinski tajnik”, jer su u djelokrug njegova posla dospjele Ugarska i Hrvatska. Prvi je bio Ivan May (Johannes May, Joannes Maius), koji je u službi ostao do svoje smrti 1536., a naslijedio ga je njegov dotadašnji pomoćnik Adam Karl (Adamus Carolus).⁶⁵ U Dvorskoj kancelariji predviđeno je bilo i mjesto “ugarskoga tajnika”, koji međutim nije tako skoro došao, a kako se čini, morao se je i izboriti za svoje mjesto u Beču.

Naime, ujesen 1527. Ferdinand I. imenovao je Tomu Szalaházyja svojim ugarskim kancelarom, no on je najprije ostao na Budimu do njegova pada 1529. godine,⁶⁶ da bi zatim boravio u Požunu i Beču. Istovremeno, predviđeno mjesto “ugarskoga tajnika” bečke Dvorske kancelarije ostalo je upražnjeno. To je dovelo do toga da je May vodio ugarske i hrvatske poslove, dok u Beč konačno nije pristigao Franjo Ujlaky (Ferenc Wylaky), požunski prepošt.

Nije sasvim jasno kada je on preuzeo poslove, no početkom listopada 1528. ugarski kancelar piše kako iz financijskih razloga dotada nije mogao poslati tajnika, ali da će uskoro odabrati između Nikole Oláha i Ujlakya. Tako dva dokumenta za bana Franju Bačana iz listopada 1528. doista daju naslutiti utjecaj ugarske kancelarijske tradicije (naime, upravo jer na njima nema premapotpisa koji se u “austrijskoj” Dvorskoj kancelariji već uobičajio). Moguće je dakle kako je Ujlaky u Beč pristigao ujesen 1527., no ipak se njegov premapotpis na vladarevim dokumentima pojavljuje tek 1530. godine.⁶⁷ Čini se međutim da May nije tako lako predao ugarske i hrvatske poslove te da se je nastavio u njih miješati i nakon što je u Beč pristigao “ugarski tajnik”.⁶⁸

Ipak, ugarski tajnik se nije integrirao u tu “austrijsku” kancelariju (iako je prema kancelarijskim instrukcijama iz 1526. i 1527. bio obvezan priznati dvorskog kancelara kao nadređenoga i pokoravati mu se), nego je služio ugarskomu

⁶⁴ Godine 1528. to su bili »copisten taxator canzleischreiber ingrosisten rathsknecht und ander verwanten der canzlei«. »Ordnung und instruktion nach welcher unser hofcanzlei durch... als unsern verordneten obristen canzler regiert und verwaltet werden soll.« Thomas Fellner i Heinrich Kretschmayr, *Die österreichische Zentralverwaltung: I. Abteilung: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). 2. Band: Actenstücke 1491-1681* (Wien: Adolf Holzhausen, 1907), str. 239.

⁶⁵ Megan K. Williams, “‘This continuous writing’: The Paper Chancellery of Bernhard Cles,” u *Secretaries and Statecraft in the Early Modern World*, ur. Paul M. Dover (Edinburgh: University, 2016), str. 72.

⁶⁶ István Fazekas, “A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527-1690 között,” (doktorski rad, Budapest, 2018), str. 34.

⁶⁷ Fazekas, “A Magyar (Udvari) Kancellária,” str. 32-33.

⁶⁸ Fazekas, “A Magyar (Udvari) Kancellária,” str. 29-30.

dvorskomu kancelaru, pa se je pod kratkotrajnim zagrebačkim biskupom Nikolom Oláhom razvila Ugarska dvorska kancelarija.⁶⁹ On je naime od ranije bio dobro upućen u kancelarijske poslove. Od 1543. do 1546. bio je ugarski podkancelar, a zatim kancelar, da bi 1553. dobio naslov vrhovnoga kancelara i nadbiskupa ostrogonskoga.⁷⁰ Velika mu je zasluga to da je ustrojio to tijelo, dao mu ugled, pa i odgovarajući utjecaj.⁷¹

Ipak, problemi oko nadležnosti javljali su se i nadalje, pa tako István Fazekas, ponajbolji poznavatelj povijesti Ugarske dvorske kancelarije u 16. i 17. stoljeću, navodi jedan slučaj iz 1556. kada se je Ugarska dvorska kancelarija obratila “austrijskoj” da ona izda jedan mandat Ivanu Lenkoviću u vezi s opskrbbom Sigeta, što znači da se nije osjećala dovoljno jakom davati naloge na području vojnih poslova (koje je uskoro preuzelo iste te godine osnovano bečko Dvorsko ratno vijeće). Fazekas primjećuje nadalje da se je “austrijska” Dvorska kancelarija i inače često bavila hrvatskim poslovima, smatrajući da bi daljnjim istraživanjima trebalo razjasniti je li na tom području postojala kakva podjela nadležnosti između Ugarske kancelarije i drugih središnjih kancelarija.⁷² Unatoč takvim početnim problemima, ugarski tajnici ipak su se uspjeli uklopiti u veliki bečki upravni sustav i u njemu se izboriti za svoje mjesto, razviti dobre odnose sa svojim kolegama u drugim središnjim dvorskim vlastima, pa i pridobiti osobno povjerenje vladara s kojim su održavali stalan kontakt. Tako je Stjepan (István) Orbán uspio dobiti potpis Leopolda I. čak dok je taj ručao. O možebitnoj stanovitoj prisnosti svjedoči i slučaj osobenjaka Lovre (Lőrinc) Ferenczffyja⁷³ iz 1630., kojemu je u carevoj sobi, dok je vadio dokumente za potpis, iz torbe iskočio na putu do dvora kupljeni kopun, za kojim su se pak u lov dali psi, a za njima ugarski tajnik, što je izazvalo »veliko veselje« prisutnoga carskoga para.⁷⁴

⁶⁹ Ispočetka njezin je naziv bio Kancelarija Ugarskoga Kraljevstva (*cancellaria Regni Hungariae*), a “dvorskom” (te time i vladarevom) postala je tek krajem 16. stoljeća. Mi ju za potrebe ovoga rada nazivamo Ugarska dvorska kancelarija. Fazekas pak naziva ju Ugarska kancelarija (*Magyar Kancellária*). O nazivu usp. Fazekas, “A Magyar (Udvari) Kancellária,” str. 5-6.

⁷⁰ Usp. István Fazekas, “Die ungarische Hofkanzlei und der Habsburgische Hof (1527-1690),” u *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.-17. Jahrhundert*, ur. Anna Fundárková i dr. (Wien: Böhlau, 2013), str. 103-124; István Fazekas, “Die ungarische Hofkanzlei.” U *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen: Teilband 1*, ur. M. Hochedlinger, P. Mač'a i T. Winkelbauer (Wien: Böhlau, 2019), str. 489-501.

⁷¹ Fazekas, “A Magyar (Udvari) Kancellária,” str. 38.

⁷² Fazekas, “A Magyar (Udvari) Kancellária,” str. 78-79.

⁷³ O tom tajniku podrijetlom iz hrvatske obitelji Franjević usp. Fazekas, “A Magyar (Udvari) Kancellária,” str. 260-262.

⁷⁴ Fazekas, “Die ungarische Hofkanzlei und der Habsburgische Hof,” str. 117-118.

Prema Hochedlingerovoj tipologiji vladaru za imenovanje stoje na raspolaganju dokumenti u prvom licu množine (*diploma, patent, mandat*, odnosno *reskript*), u prvom licu jednine (*ručno pismo*), u objektivnom stilu (*dekret*) te nesamostalni vladarski nalozi (*rješenje*). Mi ih međutim prikazujemo nešto drugačijim redom, a na samom kraju i neke dokumente koji se ne tiču imenovanja, ali su zanimljivi za analizu potpisa i premapotpisa. Pri tom valja imati na umu da su imenovanja postajala vlasništvo destinatarata, pa ih je malo poznatih u javnim arhivima.

2.1. Mandat i reskript

Spomenuli smo već da je u pogledu imenovanja hrvatskoga bana nadležna bečka kancelarija imala izdati više dokumenata. Dakako da je prvi onaj koji sadrži obavijest o imenovanju, a taj je dugo vremena nazivan *mandat*, koji se je pojednostavljivanjem razvio iz isprave i služio je za izdavanje naredaba u vezi s provedbom nekih pravnih i upravnih radnji, zbog čega ga neki ne smatraju ispravom u užem smislu. Naziv mu dolazi od izraza *mandamus*. Za njega je karakterističan pojednostavljen oblik i manji format papira. Iz njega su se razvile *litterae clausae*, koje su zbog povjerljivijega sadržaja s vanjske strane bile zapečaćene (a nazivale su se i *missive* te *Sendbrief*).

Za pretpostaviti je da su u Beču izdavana po dva dokumenta, jedan novoimenovanomu banu, a drugi hrvatskim staležima. Takav je dokument koji je Ferdinand I. izdao u Scherdingenu 27. kolovoza 1531. kojim je hrvatske staleže obavijestio da je po smrti Ivana Torkvata Karlovića namjesnikom banske časti imenovao kninskog biskupa Andriju Tuškana (*Slika 1*).⁷⁵ Počinje intitulacijom (koja u mandatima postaje sve kraćom, pa je zato iz nje nestala osobna zamjenica *nos* ili *Wir*), napisanom nešto ljepšim rukopisom na istaknutom mjestu u sredini zaglavljiva dokumenta i vidljivo odvojenom od teksta mandata. Takvi dokumenti proizišli iz habsburških kancelarija, osobito kada imaju oblik "zatvorene isprave" (*litterae clausae*), u pravilu nemaju inskripciju i pozdrav, nego oslovljavanje (njem. *Anrede*), iz kojega se točno dade iščitati svjetovni i crkveni položaj primatelja ili više njih. U navedenom slučaju to su staleži Kraljevine Hrvatske, koje vladar oslovljava s »Reverendi, magnifici, venerabiles, egregii, nobiles, prudentes et circumspecti fideles dilecti«, a taj se je način oslovljavanja Hrvatskomu saboru u drugim vremenima prilagođenom obliku zadržao do kraja Monarhije. Slijedi kon-

⁷⁵ HR-HDA-2. Povlastice Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, br. 130; Ivan Kukuljević, *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae: Pars I: Privilegiae et libertates Regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae* (Zagabriae: Velocibus typis Dris. Ludovici Gaj, 1862), br. CXCII, str. 279-280; *Hrvatski saborski spisi: Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536.*, ur. Ferdo Šišić (Zagreb: JAZU, 1912), br. 216, str. 290-291.

tekst u kojem se vladar primatelju obraća s *ti*, u navedenom slučaju s *vi* jer ih je više, te im, nakon što je u naraciji objasnio okolnosti, u dispoziciji javlja da je imenovao namjesnika banske časti, a zatim im naređuje (»strictissime committimus et mandamus«) da ga priznaju i pokoravaju mu se. Datacija počinje izrazom *Datum* (u njemačkim dokumentima s (*Ge*)*geben*) i s izuzetkom godine u cijelosti je ispisana slovima. Kako je taj bio presavijen i zapečaćen s vanjske strane, u središnjem je polju i vanjska adresa primatelja. Teško je odrediti točan tip toga dokumenta. On ima neka obilježja mandata (dakako izraz *mandamus*, a oslovljavanje, kontekst i datacija sastavljeni su u jednom bloku), ali i ranonovovjekovnoga reskripta (istaknutijim rukopisom napisana intitulacija vidljivo je odvojena tekstualnoga bloka), a tako je i bio označen kasnijom arhivskom bilješkom napisanom na poledini: »Rescriptum Ferdinandi I^{mi}«. Hrvatski staleži međutim vladarevu obavijest o imenovanju novoga bana još su dugo nazivali “(specijalni) mandat”. Naime, taj se je imao pročitati na zasjedanju Hrvatskoga sabora u čijim se zapisnicima tako naziva sve do sredine 18. stoljeća,⁷⁶ da bi se od 1783. nadalje nazivao *reskript*.⁷⁷ Posljednji puta vladar se je po tom pitanju obratio Saboru uoči »sjajnog i svečanog umješćanja preuzv. g. baruna Levina Raucha u dostojanstvo kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije bana«. ⁷⁸ Bila je to posljednja instalacija hrvatskoga bana održana po starodrevnom običaju⁷⁹ u Zagrebu 9. rujna 1869., a uoči koje je još 4. rujna pročitani reskript Franje Josipa, izdan na Budimu 29. ožujka 1869. kojim je Sabor obavijestio da je Levina Raucha imenovao banom i odredio povjerenika za njegovu instalaciju.⁸⁰ U austro-ugarskom, konstitucionalnom razdoblju došlo je do bitnoga pojednostavljivanja i takve instalacije više nije bilo. No, vladar se je i dalje obraćao svojim saborima, i to u “austrijskoj” polovici Monarhije tzv. patentima, a u “ugarskoj” polovici reskriptima.

I u 19. stoljeću reskript (koji se na hrvatskom naziva i *odpis*) ima svečano-arhaični izričaj koji se ogleda u intitulaciji (srednji vladarski naslov sa zamjenicom *Mi*), u oslovljavanju (*Častni, poštovani, poglaviti i velemožni, ugledni i plemeniti, mudri i obzirni, ljubljeni vierni Naši*), zapovjedi (*milostivo Vam zapoviedamo pi-smom ovim*) izrazu milosti (*U ostalom ostajemo Vam Našom carsko-kraljevskom*

⁷⁶ *Zaključci Hrvatskog sabora VIII (1759-1773)*, ur. Ivan Filipović i dr. (Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1971), str. 206, 246.

⁷⁷ *Zaključci Hrvatskog sabora IX (1774-1807)*, ur. Ivan Filipović i dr. (Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1974), str. 23, 30, 38-39, 335. Međutim, povjerenika za instalaciju bana vladar je još 1806. imenovao mandatom. *Zaključci Hrvatskog sabora IX (1774-1807)*, str. 348.

⁷⁸ *Dnevnik sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu godine 1868.-1871.* (Zagreb, s. a.), str. 596.

⁷⁹ Ranonovovjekovni ceremonijal instalacije hrvatskoga bana bio je vrlo sličan onomu ustoličenja vojvoda u njemačkim zemljama. Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)* (Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1969), str. 68.

⁸⁰ Beuc, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj*, str. 583.

milošću blagonaklonjeni) te u svečanijoj dataciji, u cjelini napisanoj slovima.⁸¹ U “nagodbenoj” Hrvatskoj formular reskripta donekle je bio modificiran, pa tako nakon intitulacije slijedi inskripcija spojena s vladarevim pozdravom (*Velikašem i zastupnikom vjernih Naših kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, sakupljenim na saboru odpisom Našim od 6. srpnja 1892. u grad Naš Zagreb sazvanom Naš pozdrav i milost!*).⁸² Pa ako je raskošan ceremonijal banske instalacije nakon nagodbe i bio ukinut, to se i čitanje kr. reskripta kojim je vladar sazivao i raspuštao Hrvatski sabor smatralo atavizmom. Ostatak drevnoga običaja naime opisuje Ksaver Šandor Gjalski u knjizi *Pod starimi krovovi*, i to da bi modernog čitatelja uveo u svijet odumiruće feudalne Hrvatske, trojici čijih sijedih i u starinsku odjeću obučenih pripadnika, sudionika ceremonije čitanja kraljevskoga reskripta, mladost s galerija rugajući se povikuje: “predpotopni ostatci”, “verbecijanske mumije”, “zagorski šljivari!”⁸³

2.2. Ručno pismo

Nakon što je imenovanje hrvatskoga bana bilo pojednostavljeno, a svečana instalacija ukinuta, za njegovo imenovanje koristio se je tek jedan bitno jednostavniji dokument, a to je vladarevo tzv. “ručno pismo” (njem. *Handscreiben, Handbillet*). Odmah valja naglasiti da to nije vlastoručno pismo, pa ni uvijek rukom pisano pismo (zadnjih godina habsburške epohe sastavljalo se je i pisanim strojevima). Ni njemačko-austrijska novovjekovna diplomatika nije točno utvrdila podrijetlo toga naziva i kada se je točno pojavio, ali se pretpostavlja da je tako nazvano jer se zbog svojega intimnijega i povjerljivijega sadržaja imalo dostaviti primatelju “na ruke” (*zu eigenen Handen*).⁸⁴

U Habsburškoj Monarhiji pojavio se je u prvoj polovici 17. stoljeća (iako se pretpostavlja da je postojalo i ranije), a primatelji su bili visoki dvorski, civilni i vojni dužnosnici kojima se je vladar osobno obraćao na vlastiti poticaj ili je takvim postupkom želio odlikovati neku osobu. Najprepoznatljivije obilježje ručnoga pisma prvo je lice jednine u kojem je sastavljeno, te da općenito ima inti-

⁸¹ Kraljevsko pismo od 26. veljače 1861, kojim se saboru troj. kraljevine obznanjuje imenovanje Josipa baruna Šokčevića za bana troj. kraljevine u: *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.: Svezak II.* (Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja, 1862), br. 2, str. 1-2.

⁸² Kraljevski reskript (otpis) od 4. studenoga 1896. kojim Hrvatskomu saboru nalaže da pošalje izaslanike na Zajednički hrvatsko-ugarski sabor u: *Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodište 1892.-1897. od CXLII. do uključivo CLXXVIII. saborske sjednice od 19. studenog 1896. do 29. travnja 1897. Svezak V.: Godina 1896./7.* (Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1897), str. 2833-2834.

⁸³ Ksaver Šandor Gjalski, *Pod starimi krovovi: Zapisci i ulomci iz plemenitaškoga svijeta* (Zagreb: Matica hrvatska, 1886), str. 7.

⁸⁴ Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 175.

mniji i jednostavniji stil, pa i da je sastavljeno na manjem formatu papira. Nadalje, nema intitulaciju, nego odmah počinje oslovljavanjem primatelja s “(moj) dragi” te navođenjem akademske, plemićke ili službeničke titule i prezimena ili naziva službe, pri čemu vladar nikada nikoga ne oslovljava imenicom “gospodin” (primjerice *Dragi Mažuraniću!*; *Lieber von Cuvaj!*; *Lieber Bischof von Haulik!*; *Mein lieber Freiherr von Jelachich!*).⁸⁵ U starijim vremenima vladar se je u njemačkim jezikom sastavljenim pismima primatelju obraćao s *vi (Ihr)* ili, još u terezijanskoj epohi, s *on (Er)*, e da bi se od kraja 18. stoljeća ustalilo obraćanje s *oni (Sie)*. Tekst pisma čini jedan blok, dio kojega su i oslovljavanje i datacija, a koja je u 19. stoljeću bila pomaknuta ispod teksta u sredinu. Iz ranoga novoga vijeka nije nam za sada poznato ni jedno ručno pismo kojim bi vladar imenovao hrvatskog bana, ali znamo da je Ferdinand I. Jelačića imenovao »medio benignarum manualium« od 23. ožujka 1848. godine.⁸⁶ Iz druge polovice 19. stoljeća poznat je velik broj takvih ručnih pisama koja su bila objavljučivana u austrijskim službenim novinama *Wiener Zeitung*, odnosno u mađarskom službenom listu *Budapesti Közlöny*, tako i u *Narodnim novinama*, a među njima i ona kojima su hrvatski banovi bili imenovani i razrješavani svoje službe. Za dugu francisko-jozefinsku epohu karakterističan je vrlo jednostavan stil imenovanja, koji u pravilu čini samo jedna rečenica, primjerice: »Na predlog Moga ugarskoga ministra-predsjednika imenujem Vas banom kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.«⁸⁷ No, ručna pisma kojima je vladar razrješavao svoje ministre predsjednike i ministre, pa i hrvatskoga bana, ujedno su otkrivala i odnos vladara prema njima. Uglavnom ona sadržavaju izraz zahvalnosti za pokazanu predanost u službi, no neka su i opširnija, pa i prisnija, zbog čega predstavljaju osobito odlikovanje, koje je moglo privući i pažnju javnosti.⁸⁸

Vidjeli smo da je Sabor od davnine bio obavještan o imenovanju novoga bana od strane vladara mandatima, kasnijim reskriptima. Hrvatski staleži jako su držali do toga dokumenta, kako to pokazuje slučaj iz 1574., kada je Gašpar Alapić imenovan subanom (kolegom) Jurja Draškovića. Kraljevi povjerenici koji su Hrvatskomu saboru imali predstaviti novog bana pojavili su se međutim bez toga “specijalnoga mandata”, izazvavši time veliko nezadovoljstvo okupljenih staleža, pa su se opravdavali da je do propusta došlo »ex vitio dominorum

⁸⁵ *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije god. 1878.-1881.: Dio I.* (Zagreb: Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, 1903), str. 684.

⁸⁶ Josip Kolanović, “Zagrebački biskup Juraj Haulik i ustoličenje bana Josipa Jelačića,” *Fontes* 3 (1997): str. 186.

⁸⁷ *Saborski dnevnik [...] 1878.-1881.: Dio I.*, str. 684.

⁸⁸ Tako primjerice *Pester Lloyd* povodom razrješavanja ugarskoga ministra predsjednika Kolomana Szélla 30. lipnja 1903. (str. 1) piše o »neuobičajenoj toplini tona« ručnoga pisma, što ostavlja »upravo dirljiv utisak«.

cancellarium«. ⁸⁹ U nagodbenoj pak Hrvatskoj u Saboru se čita vladarevo ručno pismo upućeno novoimenovanomu banu, no 1883., iz političkih razloga, David Starčević prekinuo je čitanje pisma za Khuena-Héderváryja riječima: »To nije na sabor, mi toga ne slušamo«, izazvavši time *škandal*.⁹⁰

2.3. Patent

U Habsburškoj Monarhiji visoki civilni službenici, a u vojsci generali i pukovnici uz dekrete o imenovanjima, dobivali su i tzv. patente. Naziv toga dokumenta upućuje na njegova vanjska obilježja, tj. da je riječ o "otvorenoj" ispravi, pisanoj dužom stranom papira većega formata s pečatom utisnutim ispod "papirne tekture" na unutarnjoj strani i presavijenoga pet puta.⁹¹ Kao primjer navodimo patent Josipa II. od 15. veljače 1787. kojim je Antuna grofa Khuena-Belasyja imenovao general-bojnikom (*Oberst-Feldwachtmeister*).⁹² Patenti, kao i diplome, spadaju u red vladarskih dokumenata sastavljenih u prvom licu množine i počinju intitulacijom koju čini srednji vladarski naslov sa zamjenicom *Wir*. Inskripcija i pozdrav počinju glagolom *entbieten*, a krug primatelja kojima je namijenjen čine svi od novoimenovanoga generala ili pukovnika nižerangirani pripadnici vojske, pa se u odgovarajućoj formuli navode činovi od najvišega do najnižega. S pozdravom je spojena i formula publikacije (»und geben Euch hiermit gnädigst zu vernehmen«). U dispozitivnom je dijelu formula s kratkim, općenitim priznanjem dotadašnjih višegodišnjih zasluga, a zatim i imenovanje generalom.⁹³ Nakon manjega razmaka (*spatium*) slijedi sankcija u kojoj pripadnicima vojske naređuje da se pokoravaju novoimenovanomu generalu, a nakon drugoga razmaka i dodatni nalog da primatelji provedu vladarevu volju. Datacija je svečanija, također odvojena razmakom od prethodne formule, a počinje izrazom *Geben*, i u cjelini je napisana slovima. Taj formular patenta za pukovnike i generale, uz neke stilske preinake, prepoznajemo još sredinom 19. stoljeća na patentu Ferdinanda I. od 30. lipnja 1848. kojim je Josipa Šokčevića imenovao pukovnikom, te na patentu Franje Josipa od 16. listopada 1849. kojim ga je imenovao general-bojnikom.⁹⁴

⁸⁹ *Hrvatski saborski spisi: Knjiga treća: Od godine 1557. do godine 1577.*, ur. Ferdo Šišić (Zagreb: JAZU, 1916), str. 427. Nije nemoguće da je doista došlo do nekoga nesporazuma ili čak spora između "austrijske" i Ugarske dvorske kancelarije, pri čemu u obzir valja uzeti činjenicu da u to vrijeme postoji već i Ratno dvorsko vijeće, ali da svoj utjecaj, barem u pogledu financijskih aspekata imenovanja hrvatskoga bana, širi i Ugarska dvorska komora.

⁹⁰ *Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godina 1881.-1884.: Svezak II.* (Zagreb: Tiskarski zavod Narodne novine, 1884), str. 784.

⁹¹ O otvorenim ispravama usp. Mirjana Matijević-Sokol, *Studia diplomatica: Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike* (Zagreb: FF Press, 2014), str. 150, 154-155, 195-196.

⁹² HR-HDA-728. Obitelj Khuen-Héderváry Belasy, fasc. 8, fol. 5 (kut. 5).

⁹³ Prema Hochedlingeru patentni nemaju naraciju, međutim nama se čini da se ona ipak ogleda u toj kratkoj općenitoj formuli u kojoj se priznaju zasluge i koja služi kao obrazloženje odluke o imenovanju.

⁹⁴ HR-HDA-830. Šokčević Josip, Diplome, br. I-A-1, I-A-3.

Izraz *patent* u narednom razdoblju počeo se je rabiti i za druge vrste dokumenata, primjerice Veljački patent od 26. veljače 1861., u kojem međutim stoji i odredba da se »izdade u slici diplome cesarske«.⁹⁵

2.4. Rješenje i dekret

Niži službenici i časnici morali su se pak zadovoljiti tek dekretom, koji se u 16. i 17. stoljeću nazivaju *decreta per Imperatorem* ili *decreta in Gnaden*, a kasnije *dvorski dekreti* (*Hofdekrete*).⁹⁶ Naime, u Habsburškoj Monarhiji zapravo i ne postoji "carski dekret", nego samo vladareva odluka koju je on kratkom formulom, katkada međutim i vrlo opsežno, napisao na predložnom mu dokumentu (molba, izvještaj i sl.). Odluka napisana u lijevom stupcu dokumenta (što je bio ostavljen praznim da bi nadređeni ondje mogao napisati ispravke, upute, odluke i sl.) naziva se *marginalni dekret* (*Marginaldekret*), a ona na poleđini *dorsualni dekret* (*Dorsualdekret*). Kako takve vladareve odluke nisu sastavljene na posebnom listu papira, novovjekovna ih diplomatika naziva *nesamostalni spisi*. Sama takva vladareva odluka nazivala se je međutim *najviše rješenje* (*allerhöchste Entschließung* ili *Resolution*), koje se je pak imalo priopćiti primatelju u obliku dokumenata koje su u ime vladara izdavale vlasti, a za koje je korišten spomenuti naziv *dvorski dekret*. Tek za vladavine Franje Josipa pojavila su se na području vojnih poslova "samostalna" rješenja koja su imala oblik ručnoga pisma, sastavljenoga vrlo šturo i bez oslovljavanja, koja je potpisivao vladar.⁹⁷

Za dvorski je dekret dakle karakteristično da je sastavljen u vladarevo ime: njime se primatelju tek prenosi vladareva odluka. Za razliku od prethodno navedenih tipova vladarskih dokumenata u kojima se on može izravno obratiti primatelju, dekretom on uopće ne stupa u kontakt s njime, štoviše, između njih se ispriječila dvorska vlast koja ga sastavlja i otposlja. Ona je tu ne samo da naglasi distancu između vladara i njegova niže rangiranoga službenika ili časnika, nego da po potrebi u zaštitu uzme i njegovo dostojanstvo kada se priopćava kakva neugodna odluka. Takav je i u njemačkoj novovjekovnoj diplomaciji tzv. objektivni stil (*stilus relativus*) kojim su dekreti sastavljeni, katkada »činjenično-distanciran, ali stoga i odbojan«,⁹⁸ iako tu jezičnu distanciranost ne treba tumačiti kao zategnut odnos.⁹⁹

⁹⁵ *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju: Godina 1863.: Svezak I.* (Zagreb: Tiskara Narodnih novinah, 1881), str. 291-293, ovdje str. 293.

⁹⁶ Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 192-197.

⁹⁷ Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 197.

⁹⁸ Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 134.

⁹⁹ Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 192.

Dvorski dekret vrhovnoga komornika kneza Heinricha Auersperga od 7. travnja 1774. kojim je Antun grof Khuen-Belasy imenovan komornikom¹⁰⁰ počinje za dekrete tipičnom intitulacijom u kojoj se spominje vladarski par, car Franjo I. i kraljica Marija Terezija (»Von Ihrer Röm. Kaiserl. auch zu Hungarn, und Boheim etc. königlich-Apostolischen Majästeten, Unsers Allergnädigsten Herrn und Unserer Allergnädigsten Frauen wegen«) i koja je napisana istaknutijim i ljepšim rukopisom. Na nju se nadovezuje inskripcija, u kojoj se primatelj spominje u dativu trećega lica jednine (»dem Hoch- und Wohlgebohrenen Herrn Anton Grafen Khuen von Belasi«), a zatim *publicatio* u zapovjednom tonu (»in Gnaden anzuzeigen«). U naraciji i dispoziciji javlja mu se da ga je zbog njegovih zasluga vladarski par dan ranije imenovao svojim komornikom te mu se izdaje dekret kojim može ostvariti sve odgovarajuće povlastice i prava. Dekret završava izrazom vladareve milosti i kratkom datacijom. Konačno, dokument je presavijen tri puta, pa ima šest polja. Na poledini dokumenta u srednjem donjem polju "vanjska" je adresa primatelja, a sasvim desno dolje i utisnut pečat vrhovnoga komornika. Slični su i stariji dekreti, od kojih kao primjer navodimo jedan Ugarske dvorske kancelarije, izdan u Beču 18. prosinca 1624. Benediktu Vinkoviću o imenovanju Nikole Dallosa predsjednikom povjerenstva za rješavanje sporova s naseljenim Vlasima. I taj ima tipičnu dekretsku intitulaciju i inskripciju u dativu, a završava izrazom vladareve milosti, a datacija je odvojena. Takvi stariji dekreti bili su, za razliku od novijih, presavijani dva puta. "Vanjska" je adresa primatelja u donjem desnom polju, a pečat ispod nje.¹⁰¹ Već i po tim vanjskim obilježjima, tj. načinu presavijanja i mjestu pečata, dekret je lako prepoznatljiv. No, zanimljivo je primijetiti i to da su slična vanjska obilježja imala i imenovanja službenika Zemaljske vlade u Zagrebu u "nagodbenom" razdoblju. Sastavljena u kancelariji hrvatskoga bana u obliku pisma, bila su presavijana na način dekreta, pri čemu je adresa smještena u središnjem vanjskom polju, a ispod nje je u lijevom ili desnom polju pečat, kasnije vinjeta Predsjedništva vlade.¹⁰²

2.5. Novovjekovna isprava: diploma (povelja)

Najsvečaniji otpravak europskih kancelarija oduvijek je bila diploma, pa tako i u onima habsburških novovjekovnih središnjih vlasti. One međutim nisu koristile taj oblik za imenovanja jer u tim slučajevima nije riječ o podjeli nekih trajnih prava.¹⁰³ Ipak, iznimku čini upravo Ugarska dvorska kancelarija, koja je i

¹⁰⁰ HR-HDA-728. Obitelj Khuen-Héderváry Belasy, fasc. 8, fol. 9 (kut. 5).

¹⁰¹ HR-HDA-1. Sabor Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (kut. 226).

¹⁰² Usp. takva imenovanja Emilija Laszowskoga u razdoblju od 1893. do 1910. godine. HR-HDA-806. Laszowski Emilij. 1.2.1. Napredovanje u službi, fasc. 1.2.1 (kut. 1).

¹⁰³ »Diplome kamen für Ernennungen nicht in Frage, da sie nichts Endgültiges auf Dauer verliehen, ein weiteres Vorrücken auf der Rangleiter stets möglich war.« Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 187.

za imenovanja najviših dostojanstvenika izdavala diplome. Kako tako svečan oblik dokumenta u biti i nije prikladan takvomu pravnomu činu, po našem mišljenju valjalo bi ih smatrati pseudo-diplomama. Kada se one javljaju nije sasvim jasno. Naime, još je Vjekoslav Klaić bio ustvrdio da je Ferdinand I. potvrđujući u ožujku 1527. Franju Bačana hrvatskim banom tom prilikom izdao povelju, a »posebnim pismom pozvao hrvatske staleže, da ga priznaju i prime«. Nama međutim takva povelja za Franju Bačana, koji je, kako je razvidno iz Šišićevih *Hrvatskih saborskih spisa*, pomno čuvao svoje dokumente, nije poznata.¹⁰⁴ Takvu vrstu dokumenta po prvi puta susrećemo 1595. kada je Rudolf II. razriješio Tomu Bakača Erdödyja banske službe. Šišić ju je pronašao u arhivu obitelji Erdödy, pohranjenom u njihovu dvorcu u gradišćanskoj Eberavi (mađ. Monyorókerék, njem. Eberau), i iz njezina je opisa, ali i koroboracije, razvidno da je bila riječ o diplomi (povelji) pisanoj na listu pergamene i providenoj visećim velikim ili tajnim kraljevskim pečatom.¹⁰⁵ Iz ranoga novoga vijeka u izvorniku nam je poznata samo još glasovita diploma za Petra Zrinskog, izdana u Beču 24. siječnja 1665., koju zbog njezine osobite povijesne važnosti ponešto podrobnije opisujemo. I taj je dokument dijelio sudbinu arhivâ Zrinskih, koji su tijekom i nakon gušenja zrinško-frankopanskoga otpora 1670. bili razneseni, zaplijenjeni, dijelom i uništeni. Nije nam poznat daljnji put toga dokumenta, ali sudeći po njegovoj dobroj očuvanosti, dade se zaključiti da su vlasnici o njem dobro skrbbili. U posjed Hrvatskoga državnoga arhiva (tadašnjega Zemaljskoga arhiva) došao je 1895. otkupom od peštanskoga antikvara Lea Redvaya.¹⁰⁶ No, za razliku od diplome s visećim pečatom, izdane 1595. Tomi Erdödyju, u navedenom slučaju riječ je o tzv. diplomi *in forma libelli* (njem. *Pergamentlibell*), dakle o ispravi u obliku knjige. Diplome pisane na više listova povezanih zapečaćenom vrpcom ili više isprava sličnoga karaktera povezanih na taj način pojavile su se već u 14. stoljeću, ali su vrlo rijetke.¹⁰⁷ Takve diplome u 16. i 17. stoljeću uglavnom su »manje privlačne«,¹⁰⁸ no one što tijekom prve polovice 17. stoljeća dobivaju korice presvučene baršunom postale su najsvečanijim dokumentima habsburških kancelarija. Takva je i navedena za Petra Zrinskog, uvezana u korice od zelenoga baršuna s modrim i žutim (zlat-

¹⁰⁴ Klaić, "Kandidacija," str. 169.

¹⁰⁵ *Hrvatski saborski spisi: Knjiga četvrta: Od godine 1578. do godine 1608.: Dodatak od 1573.-1605.*, ur. Ferdo Šišić (Zagreb: JAZU, 1917), br. 136, str. 327-330.

¹⁰⁶ Sredstva je osigurala Zemaljska vlada, po čijoj je naredbi dokument i otkupljen za iznos od 500 forinti. Usporedbe radi, Zemaljski arhiv otkupio je 1891. od Kornelije Kukuljević-Sakcinski »preko 1000 komada raznih isprava od XVI.-XIX. vieka, 209 raznih rukopisa i 639 slika (stari portreti, bakrorezi i drvorezi)« za 600 forinti. *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva* 1 (1899): str. 17. Bojničić u svojoj molbi Zemaljskoj vladi da osigura sredstva za otkup piše pak kako je to »nezatna svota prema vrijednosti njezinoj«. HR-HDA-78. PRZV, br. 1098/1895 (kut. 492).

¹⁰⁷ Wilhelm Erben, "Die Kaiser- und Königsurkunden des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Italien," u Wilhelm Erben, Ludwig Schmitz-Kallenberg i Oswald Redlich, *Urkundenlehre: I. Teil*, str. 37-369. (München: Oldenbourg, 1907), str. 245.

¹⁰⁸ Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 97.

nim) vrpcama za njihovo zavezivanje, a koju čini pet listova pergamene presavijenih po sredini, tako da dokument ima deset listova. Diploma je providena malim tajnim pečatom za Ugarsku iz 1658. pričvršćenim na višestruko pletenoj zlatnoj vrpici kojom su povezani listovi diplome.¹⁰⁹ Profesionalni pisar za njezino je oblikovanje uporabio šest pisama, pet humanističkih i jedno gotičko, koja se nižu od najsvečanijih, rezerviranih za vladarev veliki naslov, do najmanje svečanoga, kojim je pisan najveći dio diplome.

Iako vrlo dojmljiva, ona se po svojim vanjskim obilježjima ne ističe od drugih takvih diploma koje je od prve polovice 17. stoljeća izdavala Ugarska dvorska kancelarija.¹¹⁰ Ne možemo ovdje ulaziti u detaljnu analizu, međutim jedna je stvar upadljiva, baš kao što je to slučaj i s navedenom diplomom za Tomu Erdödyja. Usporedba tih dviju diploma s tekstovima imenovanja deseterice drugih hrvatskih banova i namjesnika banske časti u razdoblju od 1640. do 1756., koji su upisani u ugarske Kraljevske knjige,¹¹¹ pokazuje da je u Ugarskoj dvorskoj kancelariji postojalo više formulara ranonovovjekovnih svećanih kraljevskih diploma. Prvi formular nema potpun protokol, tj. sadrži samo intitulaciju, koja uvijek počinje zamjenicom *nos*, a odmah nakon vladareva velikoga naslova slijedi formula promulgacije, koja gotovo uvijek glasi *memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis*. Kako nema pozdrava primatelju, to vladar ni ne stupa u izravan kontakt s njime, nego ga samo spominje u odgovarajućim padežima (»eundem Comitum Joannem Draskovich«, »dicto Comiti Joanni Draskovich«). Drugi formular, koji se je koristio rjeđe, ima potpun protokol: intitulaciju čini veliki vladarev naslov, koji rijetko kada počinje zamjenicom

¹⁰⁹ Otto Posse, *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806. III. Band: 1493-1711* (Dresden: Wilhelm und Bertha v. Baensch Stiftung, 1912), str. 38; str. 67, br. 7.

¹¹⁰ Primjerice grbovnice. Usp. Mirjana Matijević Sokol, "Litterae armales – grbovnice," *Hrvatska revija* 19, br. 1 (2019): str. 7-9.

¹¹¹ Usp. HU-MNL-OL-A-57. Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, sv. 9, br. 208, str. 290, Collatio officii Banatus Spectabili ac Magnifico Comiti Joanni Draskovich etc. facta, Beč, 3. rujna 1639.; Libri regii, sv. 10, br. 77, str. 74-75, Collatio Officii Banatus Croatiae et Sclavoniae Regnorum, Spectabili et Magnifico Comiti Nicolao a Zrinio facta, Prag, 27. prosinca 1647.; Libri regii, sv. 15, br. 262, str. 521-522, Collatio Locumtenentiae Banalis Comiti Nicolao Erdödy facta, Beč, 24. srpnja 1673.; Libri regii, sv. 23, br. 21, str. 52-53, Donatio Super Officio Banatus Regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae pro Generale Adamo de Bathyan, Beč, 4. srpnja 1693.; Libri regii, sv. 27, br. 7, str. 25-26, Collatio Officii Banatus Croatiae pro Comite Joanne Palfi, Beč, 15. siječnja 1701.; Libri regii, sv. 36, br. 312, str. 641-642, Collatio Officii Bani Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae pro Comite Joanne Draskovich clementer facta, Beč, 24. prosinca 1731.; Libri regii, sv. 37, br. 4, str. 8-9, Collatio Locumtenentiae Officii Bani Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae pro Georgio Branyugh Eppo Zagradiense clementer facta, Beč, 8. siječnja 1733.; Libri regii, sv. 37, br. 42, str. 53-54, Collatio Officii Bani Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae pro comite Josepho Eszterhazy clementer facta, Beč, 20. travnja 1733.; Libri regii, sv. 39, br. 208, str. 363-364, Collatio Officii Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Bani pro Comite Carolo de Batthyán, Beč, 5. listopada 1742.; Libri regii, sv. 44, br. 89, str. 209-210, Collatio Officii seu Honoris Regnorum Dalmatia, Croatiae et Sclavoniae Banatus per resignationem Comitis Caroli de Bathyan vacantem Comiti Francisco de Nadasd Generali Equitarus Clementer facta, Beč, 26. rujna 1756.

nos, a nakon njega slijede inskripcija i pozdrav, koji čine jednu cjelinu u kojoj (kao i u kontekstu) vladar izravno stupa u kontakt s primateljem, oslovljavajući ga s *ti* i pripadajućim predikatima i naslovima (*tibi fideli nostro nobis dilecto spectabili ac magnifico comiti Petro a Zrin praesidiorum nostrorum Sumbergensis, Zlunii, Tounii et Ogulinensis supremo capitaneo, camerario et consiliario nostro etc. salutem et gratiae ac clementiae nostrae caesareae et regiae continuum erga te incrementum*).

Za nas je zanimljiva ta razlika u gramatičkom stilu, jer habsburški vladari u svojim imenovanjima iz navedenoga razdoblja hrvatske banove i namjesnike banske časti tek spominju, a od svih samo su im dvojica, Toma Erdödy i Petar Zrinski, *dilecti*, te im se po starom epistolarnom običaju izravno obraćaju s *ti*. Valja primijetiti da je broj dokumenata s tim formularom bitno manji od onih koji nemaju inskripciju i pozdrav, pa tako od ukupno 60 komada upisanih 1665. u Kraljevske knjige tek 14 njih ima taj drugi formular, a svi ostali pripadaju prvomu tipu. Stoga se postavlja i pitanje njihove svrhe. Naime, ranonovovjekovna pisana komunikacija vrlo je složena i svaki je element toga suptilnoga sustava punoga simbolike pomno osmišljen i odabran. No, tek će podrobnija istraživanja ranonovovjekovne ugarsko-hrvatske diplomatike dati odgovor na pitanje zašto su korištena dva formulara i može li se iz njih iščitati nešto o odnosu auktora spram destinataru isprave. Mi možemo samo pretpostaviti da je Rudolf II. vjerojatno osobito cijenio Nikolu Erdödyja, i to zbog njegovih u diplomu opširno opisanih osobitih vojnih zasluga. Također, čini se da je vladar i inače bio milostiv spram njega, pa je i diploma, kojom ga je 1607. imenovao nasljednim županom varaždinskim, pisana tim, po našem mišljenju, prisnijim stilom.¹¹² I naracija Leopoldove diplome za Petra Zrinskog opsežna je i puna hvale za njegove vojne zasluge, pa i laskavih riječi poput usporedbe Zrinskih sa »Želimirom, Krešimirom i Zvonimirom«. U tom pak slučaju valjalo bi u obzir uzeti i političke okolnosti izdavanja te isprave. Naime, možda je Bečki dvor gledao da i na taj način umiri hrvatskog velikaša nagle naravi, otvoreno nezadovoljnog turskom politikom Bečkoga dvora. Također, lako je moguće da je Zrinski i osobno sudjelovao u izradi nacrtu isprave jer znamo da je u vrijeme njezina nastanka boravio upravo u Beču, odakle se je, kako piše venecijanski poslanik, vratio zadovoljan obavljenim poslom.¹¹³

Daljnje ranonovovjekovne diplome za hrvatske banove nisu nam poznate u izvorniku, ali je za pretpostaviti da se po vanjskim obilježjima nisu bitno razlikovale od onodobnih plemićkih povelja. Iz kasnijega razdoblja u izvorniku nam je poznata jedino još diploma za Josipa Šokčevića, koja je za hrvatsku povijest osobito zanimljiva jer ju je izdao Hrvatski dvorski dikasterij, koji je djelovao vrlo

¹¹² *Hrvatski saborski spisi: Knjiga četvrta*, br. 224, str. 482-485.

¹¹³ »Il conte Pietro di Sdrino è partito della corte, ottenute prima le cariche, che possedeva il fratello e quante sodisfazioni, ch'ha desiderato, argomento evidente dell'attenzioni del governo.« *Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana*, ur. Franjo Rački (Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta, 1873), br. 5, str. 10.

kratko, od siječnja 1861. do ožujka 1862., pa već zbog toga predstavlja pravu rijetkost. Po likovnom oblikovanju vrlo je slična diplomama koje je izdavalo bečko Ministarstvo unutarnjih poslova, štoviše obje su pisane na pergameni s tiskanim ornamentalnim okvirom u čijem je gornjem dijelu smješten lovorov vijenac i unutar njega carska kruna (*Slika 4* i *Slika 5*). Državnopravni položaj Hrvatske ogleda se međutim u vijencu smještenom u donjem dijelu toga okvira jer, dok se na onima izdanima u Ministarstvu ondje nalazi habsburški grb, na diplomi Hrvatskoga dikasterija na tom je mjestu grb Trojedne Kraljevine. Druga je bitna državopravna razlika dakako u jeziku: diploma od 20. siječnja 1860. kojom je Šokčević uzdignut u baruna sastavljena je u Ministarstvu i to na njemačkomu jeziku, a ona o imenovanju banom hrvatskim jezikom. Pisana uzvišeno-arhaičnim stilom, počinje intitulacijom (srednji, prednagodbeni vladarski naslov sa zamjenicom *mi*), inskripcije i pozdrava nema, pa se vladar primatelju ni ne obraća. Na promulgaciju (»Dajemo pismom ovim na znanje, i poručujemo svimkolikim, kojih se tiče, kao što slijedi«) odmah se nadovezuje kratka naracija u kojoj vladar konstatira da se je primatelj do sada istaknuo zaslugama te ga uzvisuje na bansko dostojanstvo. Formula dispozicije vrlo je slična onoj koja je svoj konačni oblik dobila u diplomi za Ivana Draškovića iz 1731. godine.¹¹⁴ Datacija je svečana, arhaična i odgovara istomu tipu koji smo susreli na diplomi za Zrinskog (*Datum per manum...*),¹¹⁵ no tu je napisana hrvatskim i počinje izrazom »Dano po [...]«, nakon čega slijedi ime šefa vlasti te mjesto i dan izdavanja, također ispisan slovima. Diploma za Levina Raucha, izdana na Budimu 9. prosinca 1868. poznata nam je iz prijepisa,¹¹⁶ a formular joj je vrlo sličan onoj za Šokčevića, no kako je na snagu stupila Hrvatsko-ugarska nagodba, drugačiji je vladarev naslov, ali i dispozicija u kojoj su odredbe o podjeli banskih prava u skladu sa zakonom i starim običajima popraćene izrazom »sve dakako unutar stegah državo-pravnom nagodbom izmedj kraljevine Naše Ugarske i kraljevinah Naših Hrvatske i Slavonije utanačenom i po Nami premilostivo potvrđenom«. To je ujedno je i posljednja diploma kojom je bio imenovan neki hrvatski ban.

¹¹⁴ Tj. nakon što su iz nje ispale odredbe o imenovanju velikoga župana zagrebačkoga i križevačkoga, oko kojih je postojao dugotrajan sukob između velikaškoga i plemićkoga staleža.

¹¹⁵ Izvorno je to jedan od tipova srednjovjekovnih rekognicijskih formula, a prvotno je nastala u drugoj polovici 8. stoljeća kao datacijska formula papinske kancelarije. Stajala je ispod papina potpisa, a stavljao ju je *datar*, dakle onaj koji je ispravu svojim rukama dao destinataru. Bresslau, *Handbuch*, str. 172-173. Julius Ficker smatrao je da se sva tumačenja glagola *dati* trebaju odnositi na čin predaje isprave, te da je takvo njegovo izvorno značenje bilo poznato sastavljačima isprava barem do u 13. stoljeće, iako su poznati i raniji slučajevi gdje se, primjerice, uslijed pukoga ponavljanja stoljećima starih formula izvorni smisao izgubio. Julius Ficker, *Beitraege zur Urkundenlehre: Zweiter Band* (Innsbruck: Wagner'sche Universitaets-Buchhandlung, 1878), str. 220-221. Početkom 12. stoljeća javlja se u francuskim kraljevskim ispravama (*data per manum N. cancellarii*), uglavnom kao zamjena za dotadašnju rekogniciju, ali i u Njemačkoj, no ondje je katkada zamijenila rekogniciju i stajala iza datacije, bila umetana u nju ili se u potpunosti stopila s tom formulom. Erben, "Die Kaiser- und Königsurkunden," str. 323.

¹¹⁶ *Dnevnik sabora Trojedne Kraljevine*, str. 596-597.

Zaključno valja naglasiti da novovjekovni vladarski dokumenti i oni izdani u njihovo ime ne moraju uvijek odgovarati gore navedenim unutarnjim i vanjskim svojstvima, tj. uvijek će se pojaviti i razna odstupanja. Tako u prikazu djela Ludwiga Bittnera o ratifikacijskim ispravama međunarodnih sporazuma, spomenutom u prvom dijelu ovoga rada, nailazimo na nerazumijevanje jednoga pravnička za autorove pokušaje »generalizacije i klasifikacije« međunarodnopravnih dokumenata, često popraćenih izrazima kao što su *meist, oft, mitunter, eben so oft, vielfach, wenigstens äusserlich, doch kommt es auch vor* i sl.¹¹⁷ Međutim, i Meisner je nakon dugoga iskustva u radu s novovjekovnim dokumentima u svojem priručniku ustvrdio da takve pojave ipak potvrđuju pravila.¹¹⁸

3. Znaci moći: potpis i premapotpis na vladarskim dokumentima

Heinrich Otto Meisner ustvrdio je da je potpis zaglavni kamen u svodu pisanoga dokumenta. Sva naša pažnja usmjerena je k njemu, bilo da je riječ o privatnom pismu ili kakvoj međunarodnopravnoj ispravi. Osobitu čar pak ima izvorni, autografski vladarski potpis, čija je povijest duga dva tisućljeća i počinje vlastoručnim potpisom rimskih careva.¹¹⁹ Slično uostalom vrijedi i za premapotpis, koji susrećemo već na reskriptima rimskih careva, ovjerenih vlastoručno napisanim formulama,¹²⁰ a zatim i u europskom srednjovjekovlju u formulama rekognicije. Ipak, Meisnerovo je mišljenje bilo da je preduvjet premapotpisa vlastoručni vladarev potpis, pa je srednjovjekovna rekognicija zapravo samostalan potpis u zamjenu za vladara.¹²¹ Međunarodni rječnik diplomatike definira ju kao »potpis kancelarije koji je načinio službenik koji izjavljuje kako preuzima odgovornost za dokument (*recognovi, relegi...*) i ondje često dodaje slikovit znak«.¹²² Wilhelm Erben svrstao ih je u pet tipova,¹²³ od kojih je za nas najzanimljiviji *Data*

¹¹⁷ Butte, "Die Lehre von den Voelkerrechtlichen Vertragsurkunden," str. 849.

¹¹⁸ Meisner, *Archivalienkunde*, str. 317 (lijevi stupac).

¹¹⁹ Meisner, *Archivalienkunde*, str. 241.

¹²⁰ Sintezu starijih njemačkih, uglavnom povijesnopravnih radova o pitanju potpisa i premapotpisa rimskih carskih dokumenata dao je Ulrich Wilcken, "Zu den Kaiserreskripten," *Hermes* 55 (1920): str. 1-42. Te spoznaje dopunio je Peter Classen, "Fortleben und Wandel spätrömischen Urkundenwesens im frühen Mittelalter," *Vorträge und Forschungen* 24 (1977): str. 13-54; Peter Classen, "Spätrömische Grundlagen mittelaltelicher Kanzleien," *Vorträge und Forschungen* 28 (1983): str. 67-84. Usp. zanimljiv prikaz koji je dao Jean-Louis Mourgues, "Les formules 'rescripts' 'recognovi' et les étapes de la rédaction des souscriptions impériales sous le Haut-Empire romain," *Mélanges de l'École française de Rome* 107 (1995): str. 298-299.

¹²¹ Meisner, *Archivalienkunde*, str. 249.

¹²² »[...] souscription de chancellerie faite par un officier qui déclare prendre la responsabilité de la pièce (*recognovi, relegi...*) et y joint souvent une marque figurée.« *Vocabulaire international de la diplomatique*, br. 256, str. 67.

¹²³ Erben, "Die Kaiser- und Königsurkunden," str. 319-323.

(*datum*) *per manum* jer se ta formula, kako smo vidjeli, održala na svečanim ispravama (diplomama) Habsburgovaca sve do kraja Monarhije.

Na merovinškim ispravama nije bilo pravila o pozicijama potpisa i reko-gnicije, pa su katkada bili su napisani u istom retku na kraju teksta, pri čemu nije bilo ni pravila o njihovu redoslijedu. Pod Karlom Velikom međutim vladarev znak dobio je prednost pred rekognicijom, pa je napisan na lijevoj strani, a kancelarov na desnoj, i taj je običaj opstao do druge polovice 10. stoljeća u njemačkoj kancelariji. U zapadnofranačkoj državi međutim još u drugoj polovici 9. stoljeća vladarev je znak još istaknutiji na način da je rekognicija pomaknuta ispod njega, a tako se je ustalilo i u njemačkoj kancelariji od druge polovice 10. do prve polovice 12. stoljeća. Istovremeno, kao što je spomenuto u uvodu, isprave prvih Kapetovića, osobito eshatokol, pokazuju velika odstupanja i nepravilnosti. Pritom valja imati na umu da nisu sve vladarske isprave nužno morale biti ovjerene potpisom (ili znakom).¹²⁴ Od srednjovjekovnih temelja ranonovovjekovnih spisa spomenimo još i kancelarijske bilješke (franc. *mentions de chancellerie*, njem. *Kanzlei-vermerke*) koje se javljaju u drugoj polovici 13. stoljeća u Francuskoj. Ispočetka jednostavne s vremenom su postale sve složenijima i iz njih je moguće iščitati postupak nastanka isprave, a po Richardu Heubergeru služile su i kao pokriće pisaru, koji je u njima navodio i imena onih koji su preuzimali formalnu odgovornost za otpravljanje isprave, ali i onih odgovornih za njezin sadržaj.¹²⁵ Između raznovrsnih takvih bilježaka za temu našega rada osobito je zanimljiva ona koja ima oblik *ad mandatum*. Tu formulu susrećemo na ranonovovjekovnim spisima, a na ratifikacijskim ispravama međunarodnih sporazuma zadržala se je do kraja Monarhije.

Preduvjet za nastanak pravoga premapotpisa po Meisneru je nastanak redovite prakse vlastoručnoga potpisivanja od strane vladara, a u habsburškim kancelarijama postao je obvezatan na gotovo svim dokumentima Habsburgovaca od početka 16. stoljeća. Tako je Maksimilijan 1507. počeo koristiti i poseban štambilj za potpisivanje, a ta se je praksa javljala i kasnije.¹²⁶ U Francuskoj su posebni tajnici oponašali vladarev potpis, katkada i rukopis.¹²⁷ Pravi premapotpis

¹²⁴ Erben, "Die Kaiser- und Königsurkunden," str. 137-140.

¹²⁵ Richard Heuberger, "Die ältesten Kanzleivermerke auf den Urkunden der Tiroler Landesfürsten," *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 33 (1912): str. 443; Erben, "Die Kaiser- und Königsurkunden," str. 262-263.

¹²⁶ Znakovitih naziva *Lugkerl* i *Trugkerl*, dakle otprilike "lažljivač", "prevarant". Hochedlinger, *Aktenkunde*, str. 160.

¹²⁷ Čak devet od deset potpisa Ludovika XIV. imitacije su koje su pisali njegovi iskusni kabinetski tajnici, pa su dokumenti zapravo autentificirani premapotpisom državnih tajnika. Thierry Sarmant i Mathieu Stoll, *Régner et gouverner: Louis XIV et ses ministres* (Paris: Perrin, 2019), str. 194-195.

nastao je dakle u 16. stoljeću, a Meisner ga naziva »pravim djetetom novovjekovnih spisa«.¹²⁸

Promotrimo sada s aspekta analitičke novovjekovne diplomatike za temu ovoga rada zanimljivo pitanje potpisa i premapotpisa na gore opisanim tipovima dokumenata. Spomenuli smo već da je 1. siječnja 1527. godine položen i kamen temeljac središnjoj upravi Habsburške Monarhije, a čemu je prethodio i osnutak Dvorske kancelarije 1526. godine. Ferdinand I. namjeravao je doduše stvoriti jednu središnju kancelariju za sve svoje zemlje, što mu na kraju ipak nije pošlo za rukom, pa je u pogledu hrvatskih poslova dolazilo do preklapanja nadležnosti između "austrijske" i Ugarske dvorske kancelarije, kasnije i Ratnoga dvorskoga vijeća. Način na koji su habsburški dokumenti ovjereni vladarevim potpisom i kancelarijskim premapotpisima oblikovan je upravo u to vrijeme i otada se to obilježje moderne države kroz povijest nije bitnije mijenjalo. Naime, procedura potpisivanja i premapotpisivanja bila je uređena instrukcijama za Dvorsku kancelariju 1526. i za Carsku dvorsku kancelariju 1559. godine.

Instrukcijom iz 1526. bilo je propisano sljedeće postupanje: najprije je nadležni tajnik prema dobivenim uputama imao uz pomoć pisara ili sam sastaviti čistopis dokumenta. Zatim je imao uputiti se kancelaru, koji je načinio provjeru dokumenta te lijevo *in margine* stavio svoj premapotpis (*canzlers zaichen*; otuda katkada formula *vidit N.*). Nakon toga je tajnik to "signirano pismo" imao odnijeti vladaru na potpis. Tek tada tajnik je stavljao i svoj potpis (*handzaichn*), nakon čega je uslijedila registracija dokumenta, pečačenje "tajnim pečatom" dokumenata napisanih na papiru, odnosno visećim pečatom onih na pergameni.¹²⁹ Nastanak dokumenata i način njihove ovjere potpisima još je preciznije utvrđen instrukcijom za Carsku dvorsku kancelariju (*Reichshofkanzlei*) 1559. godine (a iz koje je ujedno vidljivo koliko je u međuvremenu narastao opseg poslova toga tijela). Prvo je tajnik imao sastaviti koncept (*concepten oder minuten*) u skladu s "kancelarijskim stilom", koji je zatim trebao pokazati nadkancelaru (nadbiskupu mogučkumu) ili podkancelaru. Nakon što je jedan od tih dvojice odobrio nacrt i na njega napisao "propusnicu" (*passierzaichen*), trebao je dati izraditi čistopis, koji je tajnik zajedno s pisarom još jednom morao pažljivo provjeriti i na "uobičajeno mjesto" napisati svoje ime »da se vidi, tko ih je [dokumente] koncipirao i provjerio i je li se pogriješilo, te da se istog može pozvati na odgovornost«.¹³⁰ Nastavak procedure, u koju su bili uključeni taksator i kancelarijski poslužitelj, za nas je manje zanimljiv, ali je bitno da se taj dokument zatim dostavljao nadkancelaru na njegov potpis (*handgeschrift*), a u njegovoj odsutnosti podkancelaru, koji ga je

¹²⁸ U izvorniku: »ein echtes Kind des neuzeitlichen Aktenwesens«. Meisner, *Archivalienkunde*, str. 249.

¹²⁹ Fellner i Kretschmayr, *Die österreichische Zentralverwaltung*, str. 95.

¹³⁰ U izvorniku: »damit man erkenne, wer die concipirt und uberlesen habe, und ob geirret wurde, man denselben zu antwort stellen muge«. Fellner i Kretschmayr, *Die österreichische Zentralverwaltung*, str. 295.

imao potpisati bilješkom *Vice ac nomine reverendissimi domini archicancellarii Moguntini*. Nakon toga uslijedio je i vladarev potpis (*handzaichen*), a zatim je dokument poslan u proceduru registriranja i ovjere nekim od pečata.¹³¹ Dakle, najkasnije od te instrukcije premapotpisi doista prethode vladarevu potpisu.

Takav način potpisivanja zadržao se je i u kasnijim stoljećima, no zbog rasta bečkoga birokratskoga aparata i stratifikacije službeničkoga zbora u postupak izrade dokumenata bio je uključen sve veći broj sudionika, pa je i broj premapotpisa katkada bio veći, i to već u 16. stoljeću. No, nije za isključiti ni to da je premapotpis od sredstva nadzora nad službenicima ujedno postao i pitanjem njihova prestiža, a ujedno i pokazateljem njihova mjesta u birokratskoj, pa i društvenoj hijerarhiji. Tako sredinom 18. stoljeća Friedrich Carl von Moser u svojoj radnji o premapotpisu piše kako je to inače velika čast, no ne bez zlovolje navodi i slučaj jednoga bivšega tajnoga savjetnika koji je toliko želio premapotpisati sve novogodišnje čestitke, izraze sućuti i notifikacije, tako »da Europa skoro dozna, kako živi jedan, koji se zove kao on«.¹³²

Promotrimo sada na koji su način raspoređeni vladarev potpis i premapotpisi na odabranim dokumentima, ali i što iz njih možemo iščitati u pogledu njihova nastanka. U Habsburškoj Monarhiji mjesto za vladarev potpis uvijek je lijevo neposredno ispod teksta dokumenta, a čini ga vladarevo ime u pravilu popraćeno na različite načine stiliziranom kraticom m. p. (*manu propria*). Na potpis Rudolfa II. pak nadovezuje se paraf čija je svrha dati mu stanovitu prepoznatljivost. Franjo II. (I.), poznat kao vrlo studiozan vladar birokrat, imao je upravo školski pravilan potpis s jasnom kraticom m. p., a Franjo Josip svoja je dva imena pisao u jednom potezu, katkada nadovezujući na nj kraticu m. p. i produžujući potez ispod svojega imena u dvostruku liniju kojom ga je podcrtao (zbog složene državopravne konstrukcije Habsburške Monarhije Franjo Josip tijekom svoje duge vladavine koristio je čitav niz potpisa na različitim jezicima i pismima). Svoja imena podcrtavali su također Leopold I. i Josip II. Drugi potpis koji već na najranijim dokumentima iz razdoblja vladavine Ferdinanda I. nalazimo onaj je kancelara. Taj je ispočetka smješten na dobro uočljivoj distanci ispod vladareva potpisa, ali ponešto ulijevo od nje. Točno tako bilo je i određeno Instrukcijom iz 1526., naime, da kancelar svoj potpis ima staviti *in margine*. Desno ispod vladareva potpisa rezervirano je za bilješku *ad mandatum*, a sasvim ispod nje, u donjem desnom uglu, mjesto je za potpis tajnika, tj. hijerarhijski najnižega službenika koji je sudjelovao u izradi dokumenta.

¹³¹ Fellner i Kretschmayr, *Die österreichische Zentralverwaltung*, str. 296-297.

¹³² »Damit Europa bald erfahre, / Daß einer lebt, der heißt wie Er.« Friedrich Carl von Moser, *Kleine Schriften zur Erläuterung*, str. 22, poglavlje "Abhandlung von der Contra-Signatur nach dem neuern Gebrauch der Höfe und Canzleyen".

Slika 1. Scherdingen, 27. kolovoza 1531. Mandat Ferdinanda I. hrvatskim staležima o imenovanju kninskoga biskupa Andrije Tuškana namjesnikom banske časti. Premapotpisi kancelara Bernharda von Clesa dolje lijevo in margine (B[ernhardus]. Car[dina]lis Trid[entinus]) i "latinskoga tajnika" Ivana Maya (Jo. Maius) u donjem desnom uglu ispod bilješke ad mandatum (između njih kasnija bilješka o prezimenu bana Ivana Torkvata). HR-HDA-2. Povlastice Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, br. 130.

Primjer je takvoga dokumenta već spomenuti vladarev mandat (reskript) od 27. kolovoza 1531. kojim je hrvatske staleže obavijestio da je imenovao namjesnika banske časti (Slika 1).¹³³ Dva su premapotpisa na tom dokumentu međutim teško čitljiva, osobito kancelarev, pa ga vjerojatno zato Kukuljević i Šišić ni

¹³³ HR-HDA-2. Povlastice Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, br. 130; Kukuljević, *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae*, br. CXCII., str. 279-280; *Hrvatski saborski spisi: Knjiga prva*, br. 216, str. 290-291.

ne navode u svojim edicijama. No, ako znamo da je to mjesto predviđeno za kancelarev premapotpis, a da je to 1531. bio Bernhard von Cles (1485.-1539.), biskup tridentinski i kardinal, onda je puno lakše odgonetnuti teško čitljiv potpis: B(ernhardus). Car(dina)¹³⁴ Trid(entinus), kako je to u slučaju nekih drugih dokumenata pošlo za rukom Laszowskomu.¹³⁴ Potpis toga kancelara nije uvijek isti, nekada mu prethodi izraz *vidit*, a nekada je dodao i (*summus*) *cancellarius*, tj. naslov svoje službe. Kukuljević je imao problema i s tajnikovim premapotpisom, a to je u navedenom slučaju već spomenuti Ivan May, koji u latinskim dokumentima koristi latinizirani potpis Jo Maius. Za njega je pak karakterističan paraf, koji se izravno nadovezuje na potpis, ali ostavlja dojam da je riječ o dva mala slova *ll*. Osim toga, slovo *u* doista je vrlo slično slovu *n*, što je Kukuljevića dovelo u zabludu, pa je prezime pročitao kao *Mainsll*.¹³⁵ Šišiću i suradnicima pri ruci su vjerojatno bile austrijske edicije Ferdinandovih dokumenata, pa su pravilno prepisali tajnikovo latinizirano prezime. Iz tih je premapotpisa dakle moguće iščitati da je dokument nastao u “austrijskoj” Dvorskoj kancelariji po osobnom nalogu vladara, da ga je sastavio latinski tajnik (možda ga je napisao neki od pridodanih mu pisara), da je taj čistopis pregledao i odobrio kancelar, preuzevši svojim premapotpisom odgovornost prema vladaru, te da je dokument svojim potpisom ovjerio vladar. Najkasnije od 1559., tj. nove kancelarijske upute, ovjera čistopisa potpisima odvijala se je od hijerarhijski najnižega sudionika postupka izrade dokumenta, a vladar bi (u pravilu) svoj potpis stavio posljednji. Vladarski su potpisi lagani za identificirati, a za premapotpise, koji često pripadaju manje poznatim akterima, to ne vrijedi. Tako primjerice Šišić na nekim dokumentima na mjestu kancelarova premapotpisa donosi prezime Bienger, no Clesov nasljednik bio je podkancelar Georg Gienger, ali zato ispravno čita premapotpis Mayeva nasljednika Adama Karla.¹³⁶ I za te je dokumente zahvaljujući premapotpisima jasno da su nastali u “austrijskoj” Dvorskoj kancelariji, štoviše, poznat nam je i točan ustrojstveni dio toga tijela koji je radio na dokumentu. Primjerice, kada je Ferdinand nakon Mohačke bitke počeo uspostavljati kontakt s Hrvatskom, na dva dokumenta javlja se premapotpis Ivana Ferenbergera (Johann Fernberger),¹³⁷ a to je bio tajnik za poslove Carstva, Gornje i Prednje Austrije te Kneževine Württemberg, tj. “njemački” tajnik Dvorske kancelarije.¹³⁸ Međutim, još 7. rujna 1526. jedan je dokument

¹³⁴ *Habsburški spomenici kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, br. 110, str. 95-96; br. 113, str. 98-99; br. 147, str. 135; br. 216, str. 199-200.

¹³⁵ Usp. “Spomenici kraljevine Hrvatske za vrême vladanja kuće habsburške.” *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 2 (1852): str. 50.

¹³⁶ *Hrvatski saborski spisi: Knjiga druga: Od godine 1537. do godine 1556.: Dodatak: 1526.-1539.*, ur. Ferdo Šišić (Zagreb: JAZU, 1915), br. 131, str. 217-218, br. 184, str. 286-287, br. 202, str. 304-305, br. 313, str. 480.

¹³⁷ *Hrvatski saborski spisi: Knjiga prva*, br. 3, str. 7-8, br. 20, str. 23-25.

¹³⁸ Fellner i Kretschmayr, *Die österreichische Zentralverwaltung*, str. 93.

sastavio “latinski” tajnik May¹³⁹ i njegov se je premapotpis ustalio na Ferdinando-
vim dokumentima za Hrvatsku od studenoga 1526. nadalje, tj. sve dok hrvatske
poslove ne preuzme “ugarski” tajnik.

Zanimljiv je i jedan dokument o imenovanju Nikole Šubića Zrinskoga,
izdan u Beču 27. prosinca 1542. i pisan stilom diplome, a koji Šišić registira ri-
ječima »Ferdinand imenuje Nikolu Zrinskoga banom hrvatsko-slavonskim«. ¹⁴⁰ To
je doduše i istina da ga vladar u dispoziciji imenuje banom, međutim, u nastavku
slijede odredbe o njegovoj plaći (uostalom natpis prijepisa i glasi »Ordinacio sa-
larii domini Nicolai comitis de Zrynio super officio banatus regnorum Croacie et
Sclauonie«). U tom kontekstu zanimljiv nam je upravo premapotpis jer otkriva
provenijenciju dokumenta. Naime, »Albertus praepositus«, iznad čijega je imena
kancelarijska bilješka »Ex deliberatione regiae maiestatis in consilio«, pečujski je
prepošt Albert Pereghi,¹⁴¹ a on je od 1537. do 1546. bio predsjednik Ugarske
dvorske komore, pa zahvaljujući njegovu premapotpisu znamo da je dokument
nastao u središnjoj financijskoj vlasti Ugarskoga Kraljevstva. S druge pak strane,
Ferdinandov mandat od 24. prosinca 1542. upućen žiteljima Hrvatske i Slavoni-
je kojima im javlja da je imenovao novoga bana¹⁴² nosi premapotpis »Iohannes
praepositus in Lelez«. To je bio Ivan Pečujski (János Pécsi), prepošt leleški (mađ.
Lelesz, slov. Leles), od 1540. do 1542. ugarski dvorski podkancelar,¹⁴³ pa je dakle
riječ o dokumentu nastalom u Ugarskoj dvorskoj kancelariji. Iako na obim tim
dokumentima nema premapotpisa tajnika tih tijela, a vidjeli smo da je on bio
ključna osoba u postupcima izrade dokumenata, to je ipak iznimka koja potvrđu-
je pravilo: Većina spisâ Ugarske dvorske kancelarije ima i premapotpis tajnika, a
u slučaju spriječenosti kancelara ili njegova zamjenika, samo njegov premapotpis.

Time dolazimo i do specifičnosti dokumenata proizišlih iz Ugarske dvor-
ske kancelarije, a koji se od onih nastalih u “austrijskoj” Dvorskoj kancelariji raz-
likuju upravo po rasporedu premapotpisâ. Naime, i na njima je vladarev potpis
uvijek smješten lijevo, ali je šef kancelarije svoj premapotpis stavljao uvijek desno
ispod vladareva potpisa, a tajnik je svoj potpis stavljao ispod njegova, i to na vid-
ljivoj udaljenosti, u donjem desnom uglu dokumenta (kako je to činio i tajnik
“austrijske” Dvorske kancelarije). Druga je specifičnost dokumenata Ugarske
dvorske kancelarije ta da nemaju bilješku *ad mandatum*.

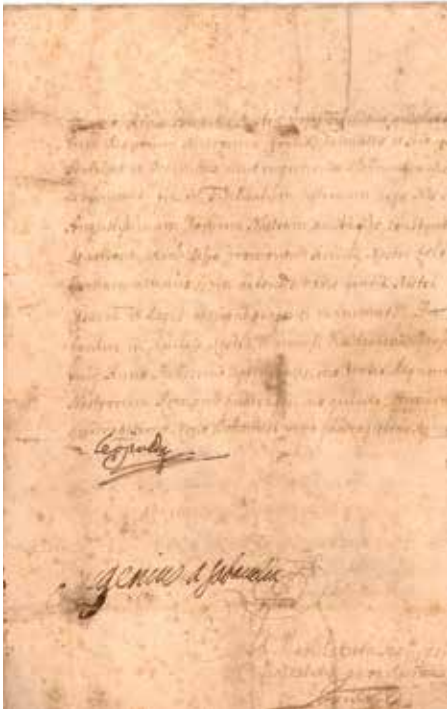
¹³⁹ *Habsburški spomenici kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, br. 18, str. 19-20.

¹⁴⁰ *Hrvatski saborski spisi: Knjiga druga*, br. 207, str. 308-309.

¹⁴¹ István Kenyeres, “Die Ungarische Kammer, die Zipser Kammer und die Kammergüter in Ungarn,” u *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen: Teilband 1*, ur. M. Hochedlinger, P. Mat’ a i T. Winkelbauer (Wien: Böhlau, 2019), str. 925.

¹⁴² *Hrvatski saborski spisi: Knjiga druga*, br. 207, str. 307-308.

¹⁴³ Fazekas, “A Magyar (Udvari) Kancellária,” str. 321.

Slika 2. Beč, 10. srpnja 1703. Reskript Leopolda I. hrvatskim staležima o upravi nad granicom između Kupe, Une i Save te ukidanju Varaždinskoga generalata. Ispod vladareva potpisa premapotpis predsjednika Ratnoga dvorskoga vijeća princa Eugena Savojskoga (»Eugenius a Sabaudia«), desno ispod bilješka ad mandatum i premapotpis tajnika Ivana Tiella (»Joes a Tiell m. p.«). HR-HDA-2. Povlastice Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, br. 143.

Slika 3. Beč, 6. lipnja 1703. Reskript Leopolda I. hrvatskim staležima o upravi nad granicom između Kupe i Une te ukidanju Varaždinskoga generalata. Ispod vladareva potpisa desno premapotpisi ugarskoga dvorskoga kancelara Ladislava Mátyássovskoga, biskupa nitranskoga (»Ladislaus Mátyássovsky, Epps Nitriensis m. p.«) i tajnika Ugarske dvorske kancelarije Ladislava Hunyadija (»Ladislaus Hunyadi m. p.«). HR-HDA-2. Povlastice Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, br. 142.

Različite pozicije premapotpisâ na ranonovovjekovnim dokumentima austrijske i ugarske kancelarije.

Međutim i na dokumentima “austrijske” Dvorske kancelarije s vremenom je došlo do modifikacije. Kancelarev premapotpis nije više bio lijevo *in margine* (kako je to bilo određeno 1526.), nego se je približio vladarevu potpisu i smjestio

ispod njega, a s vremenom ponešto udesno. Također, broj premapotpisa na dokumentima “austrijskih” vlasti bio je veći negoli na onima Ugarske dvorske kancelarije, koju pojavu uočavamo već u 16. stoljeću. Naime, osobito na svečanim otpravcima svoj su premapotpis stavljali i podkancelar, te nadležni savjetnik i referent. Zato za “austrijske” dokumente tipični *ad mandatum* (koji je u 18. stoljeću postao osobito raskošan) bio je pomaknut dolje, u desni ugao, i ispod njega se je smjestio premapotpis hijerarhijski najnižega sudionika u izradi dokumenta. Najkasnije u 18. stoljeću nastao je takav karakterističan “stepenasti” niz premapotpisâ, pri čemu se oni spuštaju s lijeva nadesno od vladara do najnižega službenika.

Do daljnjih promjena došlo je u dugom razdoblju vladavine Franje Josipa. Naime, i on je u skladu sa starom kancelarijskom tradicijom dokumente ispočetka potpisivao lijevo ispod teksta, no potpis je s vremenom počeo pomicati u sredinu, a takav dojam pojačala je i duža linija, kojom je podcrtavao svoje vladarsko ime, pa je katkada teško odrediti je li potpis na lijevoj strani ili u sredini. Konačno, početkom osamdesetih godina i u službenim publikacijama njegov je potpis u sredini. Ipak, na tzv. patentima o sazivanju i raspuštanju zemaljskih sabora ostao je na starom mjestu, a slično je i s ratifikacijskim ispravama međunarodnih sporazuma. One su zadržale svoj nekadašnji oblik, kao i stari latinskim jezikom sastavljeni formular, a potpis i premapotpisi pak svoj “stepenasti” oblik. Štoviše, na njima nalazimo i drevni *ad mandatum*, koji je nakon Nagodbe nestao s ostalih vladarskih dokumenata.

Druga je promjena ona u pogledu premapotpisâ. Na svečanim diplomama austrijska kancelarijska tradicija približila se je ugarskoj, pa su premapotpisi smješteni desno ispod vladareva potpisa, kako se to vidi na diplomi Franje Josipa iz 1860. kojom je Josipa Šokčevića uzdigao u barunski stalež, te na diplomi iz 1861. kojom ga je imenovao hrvatskim banom (*Slika 4* i *Slika 5*). Prvi dokument nastao je u Ministarstvu unutarnjih poslova, a premapotpisali su ga ministar grof Agenor Gołuchowski, te, ispod njemačke verzije bilješke *ad mandatum*, Karl vitez von Reich, ministar savjetnik u tom ministarstvu. Druga diploma, nastala u Hrvatskom dvorskom dikasteriju, nosi hrvatskim jezikom napisani vladarev potpis i premapotpise Ivana Mažuranića, šefa te vlasti, a kojemu prethodi naslov njegove dužnosti (»Predsjednik privremenoga kraljevsko hrvatsko-slavonskoga dvorskoga dikasterija«). Ispod njega je potpis Franje Žigrović-Pretočkoga, iznad kojega je smještena hrvatska verzija bilješke *ad mandatum* (»Po previšnjoj zapoviedi Njegovoga posvetjenoga cesarskoga i kraljevsko-apostolskoga Veličanstva«).

Patenti za generale i pukovnike nastajali su u Ratnom dvorskom vijeću, a vladarev potpis i premapotpisi također imaju taj karakterističan “stepenasti” raspored (samo što su međusobno udaljeniji jer su patentni pisani dužom stranom lista). Tako na spomenutom generalskom patentu za Antuna grofa Khuena iz 1787. godine (*Slika 6*) potpis Josipa II. (»Joseph m. p.«) neposredno je ispod

Slika 4. Beč, 20. siječnja 1860. Diploma Franje Josipa kojom Josipa Šokčevića uzdiže u barunski stalež. Ispod vladareva njemačkoga potpisa desno premapotpis ministra unutarnjih poslova grofa Agenora Gotuchowskoga («Agenor Graf Gotuchowski»), ispod njemačke verzije bilješke ad mandatum ministra savjetnika viteza Karla Reicha («Karl Ritter von Reich, Ministerialrath»). HR-HDA-830. Šokčević Josip (Diplome, trezor).

Slika 5. Beč, 26. veljače 1861. Diploma Franje Josipa kojom Josipa Šokčevića imenuje hrvatskim banom. Ispod vladareva hrvatskoga potpisa desno premapotpis predsjednika privremenoga Kr. hrvatsko-slavonskoga dvorskoga dikasterija Ivana Mažuranića, ispod hrvatske verzije bilješke ad mandatum njegova zamjenika Franje Žigrović-Potočkoga. HR-HDA-830. Šokčević Josip (Diplome, trezor).

Pozicije potpisa i premapotpisâ na dokumentima austrijske i hrvatske kancelarije

teksta lijevo, ispod njega ponešto desno smjestio se je premapotpis predsjednika Ratnoga dvorskoga vijeća Andrije grofa Hadika («AG. v. Hadik»), a sasvim dolje u desnom uglu ispod bilješke ad mandatum svoj premapotpis stavio je nadležni referent »Rudolph Aloys Edler v. Krauß«. Tijekom 19. stoljeća ustalila se je međutim praksa da patente premapotpisuje samo predsjednik Ratnoga dvorskoga vijeća, od 1848. ministar rata, zbog čega je s tih dokumenata nestala bilješka ad mandatum.

Dekrete o imenovanjima, kako smo već ranije spomenuli, ne potpisuje vladar jer su to dokumenti koje su vlasti i dvorske službe izdavale u njegovo ime,

Slika 6. Beč, 15. veljače 1787. Patent Josipa II. kojim objavljuje imenovanje Antuna grofa Khuena general-bojnikom (Oberst-Feldwachtmeister). Ispod vladareva potpisa desno premapotpis predsjednika Ratnoga dvorskoga vijeća Andrije Hadika (»A[ndreas]G[raf]. v. Hadik«), u donjem desnom uglu ispod bilješke ad mandatum premapotpis referenta Rudolfa Alojza Kraussa (»Rudolph Aloys Edler v. Krauß«). HR-HDA-728. Obitelj Khuen-Héderváry Belasy (kut. 5, fasc. 8, fol. 5).

zbog čega ih potpisuje njihov šef.¹⁴⁴ Na navedenom dvorskom dekretu iz 1774. potpisu vrhovnoga komornika prethode njegovu naslovi (»Ihrer Römisch-Kaiserlichen, und Königlichen Majestäten Wirklich-Geheimer Rath, Ritter des Goldenen Vliesses, des König(liche)n St. Stephani Ordens GroßCreuz, und Obrist-Cammerer«). Njihov je potpis na "počasnoj" lijevoj strani ispod teksta, a niži službenici potpisuju ili premapotpisuju ispod bilješke *per Imperatorem* i sl. Tako je spomenuti dekret Ugarske dvorske kancelarije iz 1624. svojim potpisom ovjerio samo tajnik, već nam poznati Lovro Ferenczffy, ispod bilješke »Per Sacratissimam Caesaream Regiamque Majestatem«, smještene desno ispod teksta dokumenta.

¹⁴⁴ Kada Krešimir Nemeth piše da dekreti »ipak nose potpis vladara, što se prividno može činiti apsurdnim«, vjerojatno misli na one sjevernonjemačkih vladara, koje u Pruskoj sastavlja vladarev kabinet. Nemeth, "Arhivska građa," str. 38.

4. Ekskurs: potpis i premapotpis u “nagodbenom” razdoblju

Kada je Habsburška Monarhija 1867. pretvorena u Austro-Ugarsku i konačno postala prava ustavna monarhija, premapotpis na vladarskim dokumentima dobio je jedan sasvim nov, politički karakter, ali se u njem ogleda i složena državnopravna konstrukcija koju čine austrijska i ugarska polovica Monarhije, a unutar potonje hrvatska Trojedna Kraljevina, o čijem ćemo diplomatsčkom imenu izvijestiti nekom drugom prilikom.

Kao što smo već spomenuli, u tom razdoblju došlo je do pojednostavljanja napose ceremonijalnih dokumenata, pa tako hrvatski banovi više ne dobivaju svečane kraljevske diplome o imenovanju. Ipak, i nadalje su izdavane primjericice plemićke povelje, koje u austrijskoj tradiciji nose dva premapotpisa, a one izdavane u Kr. ugarskom ministarstvu pri dvoru u Beču od osamdesetih godina nosile su samo premapotpis ministra. Od ceremonijalnih dokumenata ostao je još tzv. patent, kojime je vladar sazivao Carevinsko vijeće i sabore svojih “kraljevina i zemalja” (dakle predstavnička tijela u austrijskoj polovici Monarhije), a koje su premapotpisivali svi članovi vlade. U Trojednoj Kraljevini pak taj se je dokument i nadalje nazivao *reskript*, a premapotpisuju ga hrvatski ministar u Budimpešti i hrvatski ban. Naime, o tom paru premapotpisa Konstantin Vojnović ustvrdio je 1881. »da kraljevski reskript kod ovog sabora zamienjuje priestolni govor, da zastupa i izrazuje ne samo volju i namjere svjetle krune, nego još također i one ustavne vlade. I to je razlog, radi kojeg mi vidimo kraljevski reskript podpisan po samomu ministru hrvatskomu i po banu ove kraljevine.«¹⁴⁵ A upravo iz premapotpisa i njihove pozicije odmah je razvidno i gdje je reskript nastao, kako se to dade vidjeti na jednom primjeru iz 1892. godine. Naime, kako se približio kraj mandata Sabora, hrvatski ban požurio je sa sastavljanjem reskripta o njegovu raspuštanju i pri tom, nakon nekih izmjena teksta i dobivene privole ugarskoga ministra predsjednika, prosljedio dokument vladaru na odobrenje, tj. potpis.¹⁴⁶ O takvom postupanju ministar predsjednik naknadno je izvijestio Ministarski savjet na sjednici od 5. svibnja iste godine, koji je doduše prihvatio predsjednikov izvještaj i nacrt dokumenta, ali i izrazio želju da mu ban ubuduće pravovremeno dostavi dokumente i to u mađarskom prijevodu.¹⁴⁷ Spomenimo, kako je zajednički Ugarsko-hrvatski sabor otvarao osobno vladar prijestolnim govorom (*trónbeszéd*), a kada nije mogao doći na Budim reskriptom, koji je premapotpisivao ugarski ministar predsjednik.¹⁴⁸

¹⁴⁵ *Saborski dnevnik [...]1881.-1884.: Svezak II.*, str. 69.

¹⁴⁶ HR-HDA-65. Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Opći spisi. Reskript Franje Josipa kojim raspušta Hrvatski sabor, Beč, 6. svibnja 1892., br. 973 (kut. 156).

¹⁴⁷ *A Szapáry- és a Wekerle-Kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei : 1890. március 16.-1895. január 13., I. kötet*, ur. János Lakos (Budapest, 1999), str. 686.

¹⁴⁸ Tako je 18. veljače 1905. u zajedničkom saboru čitan kraljevski reskript (*királyi leirat*). *Az 1905. évi február hó 15-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója: Első kötet* (Budapest, 1905), str. 5.

Članovi austrijske i ugarske vlade, kao i hrvatski ban bili su pak imenovani ručnim pismima koja su u prošlosti bila smatrana izrazom isključive vladareve volje, pa nisu nosila ničiji premapotpis. Međutim, u ustavnoj monarhiji došlo je do promjena, pa tada i taj tip dokumenta, kada je namijenjen imenovanjima i razrješenjima, nosi odgovarajuće premapotpise. Nakon nagodbe ustalila se je sljedeća praksa: u austrijskoj polovici Monarhije vladarevo ručno pismo kojim je imenovao i razrješavao ministra predsjednika i članove vlade nosilo je premapotpis ministra predsjednika (on je dakle imao pripremiti i premapotpisati svoje vlastito imenovanje i razrješenje). U ugarskoj pak polovici Monarhije odlazeći ministar predsjednik premapotpisuje svoje razrješenje i imenovanje novoga ministra-predsjednika, a taj imenovanja i razrješenja članova svojega kabineta. Imenovanje i razrješenje hrvatskoga bana premapotpisuje ugarski ministar predsjednik (sukladno §51 Hrvatsko-ugarske nagodbe: »Bana kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imenuje Njeg. ces. i kr. apostolsko Veličanstvo na prijedlog i uz premapotpis zajedničkoga kr. ugarskoga ministarskoga predsjednika.«).

Iako novovjekovne isprave o proglašenju zakona zaslužuju posebno istraživanje, ipak na ovom mjestu promotrimo još i premapotpise na njima u nagodbenom razdoblju: u austrijskoj polovici Monarhije takve isprave nose vladarev potpis u sredini, a desno je ispod njega smješten premapotpis člana vlade zaduženoga za njegovu provedbu. Kada zakone premapotpisuje i ministar predsjednik, njegov je potpis lijevo ispod vladareva u istoj visini kao i desni premapotpis. Isprave ustavnih zakona (Prosinački ustav iz 1867., kao i raniji ustavi) premapotpisali su svi članovi vlade, pri čemu je predsjednikov premapotpis smješten ispod vladareva, a oni se ostalih članova vlade nižu ispod njih u više redova. Slično je i sa zakonima zemaljskih sabora na kojima je vladarev potpis u sredini, a desno ispod premapotpis člana vlade zaduženoga za njegovu provedbu.

U ugarskoj polovici Monarhije pak, uz isprave namijenjene Ugarskoj, sastavljane su i posebne za Hrvatsku-Slavoniju, na hrvatskom jeziku.¹⁴⁹ Takve zakone zajedničkoga Ugarsko-hrvatskoga sabora premapotpisivali su desno ispod vladareva potpisa ministar predsjednik i ispod njega hrvatski ministar. Analogno, isprave zakona Hrvatskoga sabora premapotpisivali su hrvatski ministar i ispod njega hrvatski ban. Kako je službeni jezik Trojedne Kraljevine bio hrvatski, to su i svi potpisi na tim ispravama hrvatski, kako vladarev potpis (Franjo Josip) tako i premapotpisi, primjerice Julio (Gyula) grof Andrassy, Melkior (Menyhért) Lónyay, Skender (Sándor) Wekerle i dr. Čini se da su ti potpisi ujedno morali biti i ljepši od onih svakodnevnih. Naime, ban Khuen-Héderváry manje svečane dokumente potpisivao je u jednom potezu brzo ispisanim prezimenom, no te ispra-

¹⁴⁹ Usp. Zakonski članak (III. 1868.) O proglašavanju zakonah u: *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju: Godina 1869.* (Zagreb: Brzotiskom narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja, 1870), str. 56-57.

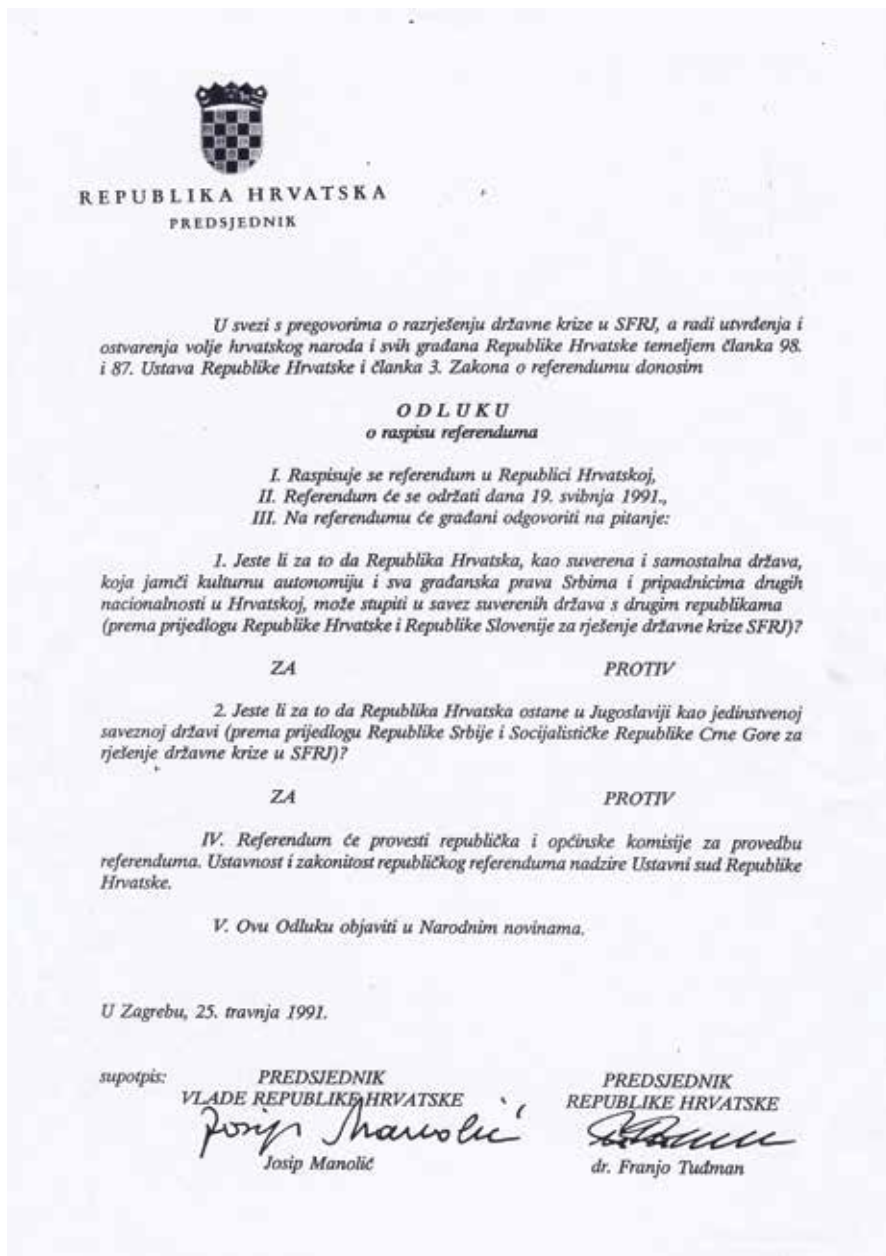
ve nose uredno i čitko napisano ime i prezime: Dragutin grof Khuen-Hederváy (sic!).

Konačno, još jedan detalj zanimljiv je za povijest potpisa i premapotpisa. Naime, na više svečanih dokumenata, kraljevskih reskripata, kao i isprava o proglašenju zakona, uočili smo da je nadležna kancelarija (što je te dokumente sastavljala) prethodno “podučila” kako hrvatskog ministra i hrvatskog bana tako i samog vladara gdje imaju staviti svoj potpis i to na način da su u skladu s diplomatsčkim pravilima utvrđene pozicije tih potpisa unaprijed označili križićima napisanim grafitnom olovkom.¹⁵⁰

Diplomatiku jugoslavenskoga razdoblja hrvatske povijesti tek valja istražiti, utvrditi tipove dokumenata, kao i možebitne utjecaje izvana, imajući u vidu i da je revolucionarna vlast nakon 1945. u potpunosti negirala dotadašnje pravo i tradiciju (dovoljno je samo spomenuti socijalističku heraldiku). No, bogato novovjekovno diplomatsčko nasljeđe Hrvatske predstavlja i više nego čvrstu osnovu da dođemo do zaključaka i o današnjim dokumentima, dakako ako se složimo da je to nasljeđe osnova i za današnja promišljanja. Vratimo se na kraju stoga neposrednomu povodu ovoga rada, a to je pitanje “supotpisa” na dokumentima koje objavljuje Ured predsjednika Republike od 2000. naovamo. Iz ustavnih odredaba čini se da je samo u slučaju dokumenata za čiju je pravovaljanost potreban “prethodni supotpis” riječ o premapotpisu u smislu duge europske diplomatske tradicije. U takvim suvremenim hrvatskim dokumentima spominje se izraz “te uz prethodni supotpis predsjednika Vlade”, no takvoga potpisa na dokumentu nema (umjesto toga navedene su brojčane oznake dokumenta kojim je dostavljen “prethodni supotpis”). Pored toga diplomatsčkoga kuriozuma javljaju se i neka druga odstupanja od diplomatske tradicije, pa tako i od pravila lijeve (heraldički desne) strane kada dokumente zajednički potpisuju (“supotpisuju”) dvojica predsjednika.¹⁵¹ No, to nije novina, nego, kako se čini, nastavak ranije prakse čiji nastanak tek treba utvrditi. Naime, na jedinom doista premapotpisanom dokumentu u povijesti Republike Hrvatske, navedenoj Odluci o raspisu referendumu iz 1991., premapotpis predsjednika Vlade Manolića (čija je pozicija unaprijed označena izrazom *supotpis*) nalazi se na tradicionalno počasnoj lijevoj strani, a potpis predsjednika Republike Tuđmana na desnoj strani. No, kao što smo na brojnim primjerima novovjekovnih spisa vidjeli, ni to nije jedino odstupanje: premapotpis bi trebao biti ispod potpisa državnoga poglavara.

¹⁵⁰ Usp. HR-HDA-65. Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Spisi. Reskript Franje Josipa od 6. svibnja 1892. i isprava Franje Josipa kojom potvrđuje Zakonski članak XVII.: 1894, sv. 36.

¹⁵¹ Usp. Rješenje o imenovanju Daniela Markića na dužnost ravnatelja Sigurnosno-obavještajne agencije. NN 43/2016.

Slika 7. Odluka predsjednika Republike Hrvatske Franje Tuđmana o raspisu referenduma, Zagreb, 25. travnja 1991. HR-HDA-1741. Ured predsjednika RH Franje Tuđmana, Predmet: Referendum/Razno; Odluka o raspisu referenduma.

5. Zaključak

Rastuće zanimanje za ranonovovjekovnu povijest, koje se je pojavilo krajem 19. stoljeća, potaknulo je i odgovarajuću arhivističku obradu gradiva te epohe, uslijed koje su njemački arhivisti počeli opažati i po uzoru na diplomatiku analizirati razne tipove “spisâ” koji su se razvijali od 16. stoljeća nadalje. Na tim osnovama, ali i ranijoj teorijskoj pretpostavci njemačkih i francuskih diplomata da diplomatska metoda može biti primijenjena i na novovjekovne dokumente, Heinrich Otto Meisner utemeljio je 1935. novu pomoćnu povijesnu znanost poznatu pod nazivom *Aktenkunde*. Tomu bi izrazu, po uzoru na odgovarajuće francuske i engleske prijevode, odgovarao hrvatski naziv *diplomatika novovjekovnih dokumenata*, *novovjekovna diplomatika* ili novotvorenicica *spisoslavlje*. Ta metoda omogućuje analizu svih elemenata svih spisa, u kojem god stadiju njihova nastanka bili sačuvani, pa tako i premapotpisa (kontrasignature).

Njegovu najraniju pojavu opažamo u odgovarajućim formulama rimskih carskih dokumenata, a zatim u srednjovjekovnoj rekogniciji, da bi se iz jednostavne bilješke, kojom je notar izvijestio kancelara o odgovornima za sadržaj i otpravljanje dokumenta, razvio moderan premapotpis, primjerice u Francuskoj državnih tajnika, a u Habsburškoj Monarhiji kancelarâ i šefova središnjih vlasti te njima podređenih službenika, a nakon 1848. članova vlade. Ti premapotpisi, osobito na dokumentima 16. stoljeća, omogućuju točno utvrđivanje njihove provenijencije, a već se i po njihovim pozicijama raspoznaju kancelarijske tradicije, pa je “stepenasti” niz premapotpisâ postao prepoznatljivom odlikom habsburških kancelarija, a one ugarskih tijela zadržale su svoju posebnost. Premapotpis, kako u ranom novom vijeku tako i u suvremenoj ustavnoj državi, neophodan je za pravovaljanost (nekih) dokumenata koje potpisuje državni poglavar.

Predmetom novovjekovne diplomatike mogu biti i suvremeni dokumenti, poput onih za koje hrvatski ustav predviđa “prethodni supotpis” predsjednika Vlade, a za koji se čini da je nastao po uzoru na ono što novovjekovna diplomatika naziva premapotpisom i smatra sredstvom preuzimanja odgovornosti za sadržajnu i formalnu ispravnost dokumenta prema vladaru (u političkom smislu to je i sredstvo ograničenja vlasti državnoga poglavara u razdoblju konstitucionalizma). Prvi je takav “supotpis” na jednoj odluci predsjednika Republike iz 1990. stajao uz njegov potpis (iako bi po diplomatskom običaju trebao biti smješten ispod njega), a nakon reformi 2000. u dokumentima predsjednika Republike koristi se samo formula “te uz prethodni supotpis predsjednika Vlade”. Pri tom toga supotpisa nema na dokumentu niti je on igdje objavljen.

No, u zemlji stoljetnoga heraldičkoga nasljeđa čiji državni grb nije usklađen sa svim grboslovnim pravilima, a maštovite se insignije “veleredova” i “redova” otimaju falerističkim tradicijama, ne čudi da su u zaborav pali i stari europski diplomatski uzusi. Međutim, kao i zastava, grb ili odlikovanje tako su i javni

dokumenti dio identiteta jedne države, ogledalo njezine upravne kulture, pa i kultiviranosti njezinih službenika, a ponajbolji odgovor eksperata na takve pojave njihov je daljnji rad na razvoju i javnom promicanju pomoćnih povijesnih znanosti, u ovom slučaju novovjekovne diplomatike, dakako i arhivistike.

POPIS IZVORA

Arhivsko gradivo

Hrvatski državni arhiv

HR-HDA-1. Sabor Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.

HR-HDA-2. Sabor Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Povlastice Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

HR-HDA-65. Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Spisi.

HR-HDA-78. Predsjedništvo Zemaljske vlade (PRZV).

HR-HDA-728. Obitelj Khuen-Héderváry Belasy.

HR-HDA-806. Laszowski Emilije.

HR-HDA-830. Šokčević Josip.

HR-HDA-1741. Ured predsjednika RH Franje Tuđmana.

Magyar Nemzeti Levéltár (Mađarski državni arhiv)

HU-MNL-OL-A-57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii.

Službena glasila i tisak

Narodne novine (Zagreb), 1990, 1991, 2016.

Zemaljsko-zakonski i vladni list za krunovinu Hèrvatsku i Slavoniu (Zagreb), 1850.

Pester Lloyd (Budimpešta), 1903.

Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva (Zagreb), 1899.

Literatura

A Szapáry- és a Wekerle-Kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei : 1890. március 16.-1895. január 13., 1. kötet, ur. János Lakos. Budapest, 1999.

Antoljak, Stjepan. *Pomoćne istorijske nauke*. Kraljevo: Istorijski arhiv, 1970.

Az 1905. évi február hó 15-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója: Első kötet. Budapest, 1905.

Barbiche, Bernard. "La diplomatie des actes de l'époque moderne XVIe-XVIIe siècle: Bilan et perspectives." *Gazette des archives* 172 (1996): str. 19-36.

Bartal, Antal. *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*. Lipsiae: B. G. Teubneri, 1901.

Bautier, Robert-Henri. "Leçon d'ouverture du cours de diplomatie à l'École des chartes (20 octobre 1961)." *Bibliothèque de l'École des chartes* 119 (1961): str. 194-225.

Bautier, Robert-Henri. "Typologie diplomatique des actes royaux français (XIIIe-XVe siècles)." U *Diplomatique royale du Moyen-Âge, XIIIe-XIVe siècles: Actes du Colloque*, ur. José Marques, str. 25-68. Porto: Faculdade de Letras, 1996. Pristupljeno 23. rujna 2023. <https://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/11493.pdf>.

Berwinkel, Holger. *Aktenkunde: Aktenlesen als Historische Hilfswissenschaft*. Pristupljeno 23. rujna 2023. <https://aktenkunde.hypotheses.org/>.

Beuc, Ivan. *Arhivistika: Predavanja dr. Ivana Beuca na Arhivističkom tečaju u Zagrebu 1968. godine*. Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1968.

Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)*. Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1969.

Bittner, Ludwig. *Die Lehre von den völkerrechtlichen Vertragsurkunden*. Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1924.

Bresslau, Harry. *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien: Erster Band*. Leipzig: Veit & Comp., 1889.

Bretschneider, Falk. "Hochedlinger, Michael, Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit." *Revue de l'Institut français d'histoire en Allemagne* (1. siječnja 2011). <https://doi.org/10.4000/ifha.6586>.

Brunner, Heinrich. *Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde: Erster Band: Die Privaturkunden Italiens; Das angelsächsische Landbuch: Die fränkische Privaturkkunde*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1880.

Butte, Georg C. "Die Lehre von den Voelkerrechtlichen Vertragsurkunden. By Ludwig Bittner." *American Journal of Intenational Law* 18, br. 4 (1924): str. 849.

"Charter: Familienurkunden (1316-1758) FU 1522 II 07." *Monasterium.net*. Pristupljeno 23. rujna 2023. http://monasterium.net:8181/mom/AT-HHStA/FU/FU_1522_II_07.1/charter.

Classen, Peter. "Fortleben und Wandel spätrömischen Urkundenwesens im frühen Mittelalter." *Vorträge und Forschungen* 24 (1977): str. 13-54.

Classen, Peter. "Spätrömische Grundlagen mittelaltelicher Kanzleien." *Vorträge und Forschungen* 28 (1983): str. 67-84.

Dnevnik sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu godine 1868.-1871. Zagreb, s. a.

Dumas, Auguste. "A. de Bouïard, professeur à l'École des Chartes. Manuel de diplomatique française et pontificale, t. I, Diplomatique générale. – Paris, Auguste Picard, 1929, in-8°, 397 pages, avec un album de 54 planches en phototypi." *Le Moyen âge: Revue trimestrielle d'histoire et de philologie* 1 (3. serija), br. 1 (1930): str. 104-122.

Erben, Wilhelm. "Die Kaiser- und Königsurkunden des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Italien." U Wilhelm Erben, Ludwig Schmitz-Kallenberg, Oswald Redlich, *Urkundenlehre: I. Teil*, str. 37-369. München: Olde-nbourg, 1907.

Fazekas, István. "A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527-1690 között." Doktorski rad, Budapest, 2018.

Fazekas, István. "Die ungarische Hofkanzlei und der Habsburgische Hof (1527-1690)." U *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.-17. Jahrhundert*, ur. Anna Fundárková i dr., str. 103-124. Wien: Böhlau, 2013.

Fazekas, István. "Die ungarische Hofkanzlei." U *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen: Teilband 1*, ur. M. Hochedlinger, P. Mat' a i T. Winkelbauer, str. 489-501. Wien: Böhlau, 2019.

Fellner, Thomas, Heinrich Kretschmayr. *Die österreichische Zentralverwaltung: I. Abteilung: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). 2. Band: Actenstücke 1491-1681*. Wien: Adolf Holzhausen, 1907.

“FF:AR1A115 Novověká diplomatika I.” *Masarykovy univerzity*. Pristupljeno 23. rujna 2023. <https://is.muni.cz/predmet/phil/podzim2017/AR1A115>.

Ficker, Julius. *Beitraege zur Urkundenlehre: Zweiter Band*. Innsbruck: Wagner'sche Universitaets-Buchhandlung, 1878.

Galović, Tomislav. “O stotoj obljetnici utemeljenja Katedre (1908.-2008.).” *Pro tempore* 6-7 (2009): str. 362-365.

Galović, Tomislav. “Struka pomoćne povijesne znanosti u hrvatskoj enciklopedici (okviri i perspektive).” U *Međunarodni znanstveni skup enciklopedika 2020: Dosezi i izazovi*, ur. Iva Klobučar Srbić, str. 69-71. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.

Giry, Arthur. *Manuel de diplomatique*. Paris: Hachette, 1894.

Gjalski, Ksaver Šandor. *Pod starimi krovovi: Zapisci i ulomci iz plemenitaškoga svieta*. Zagreb: Matica hrvatska, 1886.

Göbl, Michael, Michael Hochedlinger. “Die österreichische Hofkanzlei.” U *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen: Teilband 1*, ur. M. Hochedlinger, P. Mat' a i T. Winkelbauer, str. 445-452. Wien: Böhlau, 2019.

Grützmaker, Johannes. “M. Hochedlinger: Aktenkunde.” *H-Net: Humanities and Social Sciences Online*, lipanj 2009. Pristupljeno 23. rujna 2023. <https://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=25104>.

Gulin, Ante. “Pregled hrvatske diplomatike s bibliografijom.” *Starine JAZU* 58 (1980): str. 193-220.

Guyotjeannin, Olivier. “Avant-Propos.” *Bibliothèque de l'École des chartes* 161 (2003): str. 495-500.

Habsburški spomenici kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije: Knj. 1: Od godine 1526. do godine 1530., ur. Emilij Laszowski. Zagreb: JAZU, 1914.

Haß, Martin. “Über das Aktenwesen und den Kanzleistil im alten Preußen.” *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte* 22, br. 2 (1909): str. 521-575.

Henning, Eckart. *Auxilia Historica: Beiträge zu den Historischen Hilfswissenschaften und ihren Wechselbeziehungen*. Köln: Böchlau, 2015.

Heuberger, Richard. “Die ältesten Kanzleivermerke auf den Urkunden der Tiroler Landesfürsten.” *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 33 (1912): str. 431-467.

Hochedlinger, Michael. *Aktenkunde: Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*. München: Böhlau, 2009.

Horbec, Ivana. "Homo principis et homo statuum – banska služba za vladavine Marije Terezije." *Povijesni prilozi* 28 (2009): str. 283-316.

Hrvatski saborski spisi: Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536., ur. Ferdo Šišić. Zagreb: JAZU, 1912.

Hrvatski saborski spisi: Knjiga druga: Od godine 1537. do godine 1556.: Dodatak: 1526.-1539., ur. Ferdo Šišić. Zagreb: JAZU, 1915.

Hrvatski saborski spisi: Knjiga treća: Od godine 1557. do godine 1577., ur. Ferdo Šišić. Zagreb: JAZU, 1916.

Hrvatski saborski spisi: Knjiga četvrta: Od godine 1578. do godine 1608.: Dodatak od 1573.-1605., ur. Ferdo Šišić. Zagreb: JAZU, 1917.

Ivić, Aleksa. "Vrhovni glavari u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od muhačke bitke do kraja 17. vijeka." *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva* 12 (1910): str. 227-229.

Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana, ur. Franjo Rački. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta, 1873.

Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs: Von der Commission für die slavische juridisch-politische Terminologie: Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1853.

"Kaiserurkunden in Abbildungen." *Münchener Digitalisierungszentrum*. Pristupljeno 23. rujna 2023. https://geschichte.digitale-sammlungen.de/kaiserurkunden/seite/bsb00009144_00086.

Kenyeres, István. "Die Ungarische Kammer, die Zipser Kammer und die Kammergüter in Ungarn." U *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen: Teilband 1*, ur. M. Hochedlinger, P. Maťa i T. Winkelbauer, str. 923-927. Wien: Böhlau, 2019.

Klaić, Vjekoslav. "Kandidacija (commendatio) bana po hrvatskom saboru za vladanja kuće Habsburg (1527-1848.)." *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskoga arhiva* 10 (1908): str. 166-196.

Kloosterhuis, Jürgen. "Amtliche Aktenkunde der Neuzeit: Ein hilfswissenschaftliches Kompendium." *Archiv für Diplomatik* 45 (1999): str. 465-563.

Kolanović, Josip. "Zagrebački biskup Juraj Haulik i ustoličenje bana Josipa Jelačića." *Fontes* 3 (1997): str. 177-206.

Kukuljević, Ivan. *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae: Pars I: Privilegia et libertates Regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae*. Zagabriae: Velocibus typis Dris. Ludovici Gaj, 1862.

Leahy, Emmett J. "Aktenkunde: Ein Handbuch für Archivbenutzer mit besonderer Berücksichtigung Brandenburg-Preussens, von Heinrich Otto Meisner, Staatsarchivrat, Reichsarchiv, Potsdam. (Berlin. E. S. Mittler & Sohn, 1935. Pp. xix, 186. M. 10.)" *The American Archivist* 2, br. 4 (1939): str. 264-265.

Maretić, Tomislav. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom: Dopuna Broz-Ivekovićevu "Rječniku hrvatskoga jezika"*. Zagreb: L. Hartman, 1924.

Matijević Sokol, Mirjana. "Litterae armales – grbovnice." *Hrvatska revija* 19, br. 1 (2019): str. 7-9.

Matijević Sokol, Mirjana. *Studia diplomatica: Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*. Zagreb: FF Press, 2014.

Meisner, Heinrich Otto. "Das Begriffspaar Urkunden und Akten." U *Forschungen aus mitteldeutschen Archiven: Zum 60. Geburtstag von Hellmut Kretzschmar*, str. 34-47. Berlin: Rütten & Loening, 1953.

Meisner, Heinrich Otto. *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969.

Michaud, Hélène. *La Grande Chancellerie et les écritures royales au seizième siècle (1515-1589)*. Paris: Presses universitaires de France, 1967.

Moser, Friedrich Carl von. *Kleine Schriften zur Erläuterung des Staats- und Völker-Rechts wie auch des Hof- und Canzley-Ceremoniels: Fünfter Band*. Frankfurt am Mayn: Johann Benjamin Andreck, 1755.

Moser, Johann Jakob. *Einleitung zu den Cantzley-Geschäftten: Zum Gebrauch der Hanauischen Staats- und Cantzley-Academie*. Hanau, 1750.

Mourgues, Jean-Louis. "Les formules 'rescripti' 'recognovi' et les étapes de la rédaction des souscriptions impériales sous le Haut-Empire romain." *Mélanges de l'École française de Rome* 107 (1995): str. 255-300.

Nagy Josip. "Diplomatika." U *Hrvatska enciklopedija: Svezak V: Dilatacija – Električka*, ur. Mate Ujević, str. 58-65. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1945.

Nemeth, Krešimir. "Arhivska građa." U *Priručnik iz arhivistike*, ur. Bernard Stulli, str. 23-41. Zagreb: Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, 1977.

Nyomárkay, István. *Kroatističke studije*. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.

Poncet, Olivier. "Défense et illustration de la diplomatie de l'époque moderne." *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 52 (2006): str. 395-416.

Posse, Otto. *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806. III: Band: 1493-1711*. Dresden: Wilhelm und Bertha v. Baensch Stiftung, 1912.

"Premapotpis (kontrasignatura)." *Proleksis enciklopedija*. Pristupljeno 23. rujna 2023. <https://proleksis.lzmk.hr/42586/>.

Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije god. 1878.-1881.: Dio I. Zagreb: Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, 1903.

Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godina 1881.-1884.: Svezak II. Zagreb: Tiskarski zavod Narodne novine, 1884.

Sarmant, Thierry, Mathieu Stoll. *Régner et gouverner: Louis XIV et ses ministres*. Paris: Perrin, 2019.

Sbornik zakonah i naredabah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju: Godina 1863.: Svezak I. Zagreb: Tiskara Narodnih novinah, 1881.

Sbornik zakonah i naredabah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju: Godina 1869. Zagreb: Brzotiskom narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja, 1870.

Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.: Svezak II. Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja, 1862.

"Spomenici kraljevine Hrvatske za vrème vladanja kuće habsburgske." *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 2 (1852): str. 49-70.

Stein, Wolfgang Hans. "Une diplomatie allemande des documents administratifs français du XIXe siècle." *Bibliothèque de l'École des chartes* 161 (2003): str. 501-535.

Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodište 1892.-1897. od CXLII. do uključivo CLXXVIII. saborske sjednice od 19. studenog 1896. do 29. travnja 1897. Svezak V.: Godina 1896./7. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1897.

Stipišić, Jakov. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: Latinska paleografija: Opća diplomatika: Kronologija: Rječnik kratica*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.

Šulek, Bogoslav. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta: I. pola*. Zagreb: Tiskom Narodne tiskare Dra. Ljudevita Gaja, 1874.

Šulek, Bogoslav. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta: II. pola*. Zagreb: Tiskom Narodne tiskare Dra. Ljudevita Gaja, 1875.

Tessier, Georges. *Diplomatique royale française*. Paris: Picard, 1962.

Tessier, Georges. *La diplomatie*. Paris: Presses universitaires de France, 1966.

Thommen, Rudolf. "Die Lehre von den Königs- und Kaiserurkunden." U Rudolf Thommen i Ludwig Schmitz-Kallenberg, *Urkundenlehre I. und II. Teil: Zweite Auflage*, str. 21-55. Leipzig: Teubner, 1913.

Vocabulaire international de la diplomatie, ur. Maria Milagros Cárcel Ortí. València: Universitat de València, 1997.

Wilcken, Ulrich. "Zu den Kaiserreskripten." *Hermes* 55 (1920): str. 1-42.

Williams, Megan K. "'This continuous writing': The Paper Chancellery of Bernhard Cles." U *Secretaries and Statecraft in the Early Modern World*, ur. Paul M. Dover, str. 63-89. Edinburgh: University, 2016.

Wimmer, Mario. "Revisions and Revisionisms in H.O. Meisner's Modern Diplomatics of Files: An Essay in the Historical Anthropology of Bureaucratic Mediocracy." *Administrory: Zeitschrift für Verwaltungsgeschichte* 4, br. 1 (2019): str. 87-109.

Zaključci Hrvatskog sabora VIII (1759-1773), ur. Ivan Filipović i dr. Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1971.

Zaključci Hrvatskog sabora IX (1774-1807), ur. Ivan Filipović i dr. Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1974.

Summary

ON COUNTERSIGN FROM THE ASPECT OF THE MODERN DIPLOMATICS

Since Croatian constitutional reforms of 2000, official documents for appointment of new Croatian ambassadors have borne the signature of the President of the Republic of Croatia. However, they have not borne the countersign of the Prime Minister that is usually submitted to the Head of State as a separate document earlier on in the appointment procedure. Inspired by this uncommon practice, this paper examines the history of countersign by means of application of H. O. Meisner's "Aktenkunde" (the modern diplomatics of files). It studies its

antique and medieval roots with particular emphasis on its development from the 16th century onwards. Since Meisner's modern diplomatics as an auxiliary science of history has not been particularly known in Croatia, the first part of this paper presents his theory as well as the parallel development of the French "*diplomatie de l'époque moderne*". The diplomatic analysis specially focuses on documents for appointment of high-ranking civil and military officials issued by Austrian, Croatian and Hungarian Habsburg chancelleries in the period between the 16th century and 1918. The Habsburgs had at their disposal five types of documents for appointment of officials that, apart from decrees, were validated by sovereign's signature placed below the text to the left, and by a countersign of competent authority's head, originally placed directly below sovereign's signature and later on underneath the signature more to the right. This paper also underlines the importance of auxiliary historical sciences, here the diplomatic, since public documents like other state symbols (the national flag, coat of arms or decorations) form part of state identity and should follow centuries-old diplomatic traditions that were almost forgotten during the Communist era in Croatia.

Keywords: *countersign; auxiliary sciences of history; diplomatics; modern diplomatics; archival science; appointments; diploma; letters patent; writ; rescript; handwritten letter; Handschreiben; imperial resolution; decree*